

Duurzaamheid in de culturele sector

Inspiratie voor toekomstig beleid

Editie 2020

Bureau **8080**

Duurzaamheid in de culturele sector

Inspiratie voor toekomstig beleid

Editie 2020

Boekmanstichting
Kenniscentrum voor kunst,
cultuur en beleid

Bureau 8080

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Summary	5
Inleiding	6
Leeswijzer.....	8
Het onderzoek.....	9
Onderzoekspopulatie	10
Dataverzameling.....	11
Methode	14
Kwantitatieve resultaten – culturele organisaties.....	15
Kwantitatieve resultaten – gemeenten.....	19
Conclusie en discussie.....	22

Toolkit voor culturele organisaties.....	23
In de praktijk.....	33
Jan van Eyck Academie – ‘Het klimaat is geen keuze’.....	33
Kröller-Müller Museum – ‘Misschien wel het duurzaamste museum ter wereld’.....	37
Nederlands Openluchtmuseum – ‘Met kennis van het verleden naar een duurzame toekomst’.....	41
Theater Rotterdam – ‘Samen bouwen aan iets moois’.....	45
Toolkit voor overheden.....	49
In de praktijk.....	53
Gemeente Amsterdam – ‘Amsterdam, die groene stad’.....	53
Gemeente Dordrecht – ‘Waar het water nooit ver weg is’.....	57
Gemeente Maastricht – ‘Pleidooi voor een integraal beleid’.....	61
Literatuur.....	65
Colofon.....	66

Samenvatting

Welke plek neemt duurzaamheid in binnen het (cultuur)beleid van culturele organisaties en overheden, en welke *best practices* zijn er te onderscheiden? Om een antwoord op deze onderzoeksvraag te vinden, analyseerden de Boekmanstichting en Bureau 8080 jaarverslagen en beleidsplannen van de 87 culturele organisaties die in de huidige beleidsperiode (2017-2020) deel uitmaken van de culturele basisinfrastructuur (BIS), en cultuurnota's van de 44 grootste gemeenten. Daarbij werd gekeken naar activiteiten of ambities om ofwel de cultuursector zelf te verduurzamen, ofwel om de klimaatcrisis kunstinhoudelijk te agenderen of te thematiseren.

In de beleidsdocumenten van culturele organisaties is een opgaande lijn zichtbaar in de aandacht voor duurzaamheid. In de beleidsplannen uit 2016 schreef 28,3 procent van de organisaties hierover. In de onderzochte jaarverslagen over 2017 en 2018 loopt dit percentage op tot respectievelijk 34,7 en 47,4 procent, en ook in 2019 lijkt deze groei zich voort te zetten. Activiteiten om zelf te verduurzamen en kunstinhoudelijke activiteiten rondom duurzaamheid komen in vrij gelijke mate voor. Kunstinhoudelijke activiteiten hebben vaker een incidenteel dan een structureel karakter, terwijl bij het eigen

verduurzamingsproces culturele organisaties wel vaker meerdere activiteiten tegelijk ontplooiën. Een volledig integraal duurzaamheidsbeleid komt echter nog beperkt voor.

Binnen de onderzochte cultuurnota's schreef 57,1 procent van de gemeenten over de verbinding tussen cultuur en duurzaamheid. Dit percentage is hoger in recente nota's: van de 13 nota's die 2020 en 2021 als ingangsjaar hebben, gaan er 10 in op duurzaamheid (76,9 procent). De mate waarin gemeenten aandacht aan het onderwerp besteden verschilt echter sterk. Ambities die gemeenten het vaakst benoemen, zijn het verduurzamen van het cultureel vastgoed, het betrekken van de cultuursector bij de duurzame ontwikkeling van de stad, het zorgen voor ontschotting tussen verschillende beleidsterreinen en het stimuleren van verduurzaming door hierover afspraken te maken bij subsidies en vergunningen.

De resultaten van de analyse zijn in de publicatie verwerkt tot twee toolkits met bijna zestig instrumenten die organisaties en overheden kunnen gebruiken ter inspiratie bij het vormgeven van een eigen duurzaamheidsbeleid of een duurzaam cultuurbeleid. Zeven inspirerende interviews laten bovendien zien hoe organisaties en gemeenten zelf met verduurzaming aan de slag zijn gegaan, en welke *best practices* hieruit geleerd kunnen worden.

Summary

What place do sustainability and the climate crisis occupy within the policies of cultural organisations and the cultural policies of governments? Which best practices can be distinguished? To answer these research questions, the Boekman Foundation and Bureau 8080 analysed annual reports and policy plans of the 87 cultural organisations that are directly funded by the national government between 2017 and 2020, as well as cultural policy plans from the 44 largest municipalities in the Netherlands. This analysis focused on activities or ambitions to either make the cultural sector itself more sustainable, or to create climate awareness through art.

In the policy plans and annual reports of cultural organisations, the attention for sustainability has increased over the last four years. In the examined policy plans – which were published in 2016 – 28.3 percent of the cultural organisations wrote about sustainability. In the annual reports from 2017 and 2018, this percentage increases to 34.7 and 47.4 percent – a growth that seems to continue in 2019. Organisational activities aimed at becoming more sustainable and artistic activities to create awareness are mentioned quite equally. These artistic activities are rather incidental instead of structural. At the same time, cultural organisations most often apply several

measures simultaneously to become more sustainable. Nevertheless, it is still quite rare for these organisations to work with an integral sustainability policy.

Within their cultural policy plans, 57.1 percent of the municipalities wrote about the connection between culture and sustainability. This percentage grows significantly when only taking recent plans into account: of the 13 plans that have 2020 and 2021 as the starting year, 10 mention ambitions or activities regarding sustainability (76.9 percent). However, the extent to which municipalities pay attention to the topic varies greatly. Ambitions that municipalities most often refer to are making cultural buildings more sustainable, involving the cultural sector in the sustainable development of the city, removing boundaries between different areas of policy making, and stimulating sustainability via funding agreements or permit requirements.

The results of the analysis were translated into two toolkits, which are included in the publication. Together, they offer almost sixty instruments that organisations and governments can use in their own sustainability policy or sustainable cultural policy. In addition, seven inspiring interviews show how organisations and municipalities have started working on sustainability, and which best practices can be learned from them.

Inleiding

Een jaar geleden verscheen de eerste editie van *Duurzaamheid in de culturele sector* (Boekmanstichting en Bureau 8080 2019). Die publicatie begon met de constatering dat er in het voorjaar van 2019 in Nederland, maar ook wereldwijd, veel aandacht voor klimaatverandering en het thema duurzaamheid was. Gedurende de rest van het jaar was dat niet anders – ook in de cultuursector niet. Het thema werd geagendeerd op branchecongressen, er werden symposia georganiseerd, onderzoeken uitgevoerd en initiatieven gelanceerd. Organisaties en makers zetten vervolgstappen om hun eigen praktijk te verduurzamen of met hun verbeeldingskracht na te denken over een schonere en groenere wereld. Er was weliswaar nog een lange weg te gaan van motivatie naar realisatie, maar toen we aan het eind van het jaar het glas hieven en een punt plaatsten achter 2019, voelden we niettemin een duidelijk toegenomen momentum voor de ambitie om een duurzamere cultuursector te realiseren.

En toen kwam 2020. Als we 2019 het jaar van het klimaat zouden mogen noemen, dan kan het haast niet anders dat 2020 de boeken in zal gaan als het jaar van het coronavirus. Net op het moment dat de sector volop bezig was vooruit te kijken naar een groenere

toekomst – te beginnen met de aanstaande nieuwe beleidsperiode – werd die toekomst in één klap hoogst onzeker. Deuren werden gesloten en inkomsten vielen volledig of grotendeels weg. Er kwamen weliswaar steunmaatregelen, maar toch blijft op het moment van schrijven de vrees dat veel culturele organisaties het hoofd uiteindelijk niet boven water houden. De vraag hoe morgen eruit moest komen te zien, maakte plaats voor de vraag hoe vandaag overleefd moest worden.

Vanzelfsprekend verschuift de noodzaak om te verduurzamen te midden van een dergelijke crisis gemakkelijk even naar de achtergrond. Maar toch: het moment dat de wereld stil kwam te staan, werd door velen ook aangegrepen als een moment om na te denken over veranderingen. De klimaatcrisis vroeg ons – op termijn – onze manier van werken, van leven, reizen en ontspannen radicaal te herzien. De coronacrisis dwong ons vervolgens om dat per direct te doen. Beide crises plaatsen ons voor vergelijkbare vragen. Hoe gaan we met de natuur om? Wat willen we nalaten voor toekomstige generaties? Hoe willen we met elkaar samenleven?

Het is dan ook geen onlogische gedachte om in het denken over oplossingen beide crises met elkaar te verbinden. Juist nu door de coronacrisis bedrijfsprocessen heruitgevonden moeten worden, is er gelegenheid om duurzame veranderingen te realiseren. Bovendien kan duurzaamheid bij de ‘wederopbouw’ van de cultuursector een sterke pijler zijn om middelen te verwerven en om de culturele sector toekomstbestendig te maken. In dat opzicht zou de coronacrisis – ondanks de grote menselijke en economische schade die het nog altijd voortbrengt – ook een kans kunnen zijn om de reeds ingezette transitie naar een duurzamere samenleving en culturele sector te versnellen.

Om die reden hebben we besloten dit jaar opnieuw een publicatie uit te brengen over duurzaamheid binnen de culturele sector. De

insteek is dit keer echter wel iets anders. De nadruk ligt in deze editie vooral op inspireren, en minder op monitoren. We willen niet zozeer meten *hoeveel* culturele organisaties – en in deze edities ook gemeenten – in welke mate met verduurzaming bezig zijn, maar liever willen we concreet tonen *hoe* zij dit doen.

Zo laten we zien dat er heel veel verschillende manieren zijn om zelf aan de slag te gaan met het thema duurzaamheid, en bieden we ideeën en inspiratie voor organisaties, artiesten en overheden die deze ambitie daadwerkelijk hebben. Opdat we hopelijk in de komende maanden of jaren niet alleen uit kunnen kijken naar een coronavrije, maar ook naar een duurzamere culturele sector.

Amsterdam, juni 2020

Leeswijzer

Deze publicatie bestaat uit vijf hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk heeft de vorm van een traditionele onderzoeksrapportage. We leggen daarin uit welk onderzoek we voor deze publicatie hebben uitgevoerd, waarom we bepaalde keuzes gemaakt hebben, wat de gevolgen daarvan zijn, en welke kwantitatieve resultaten hieruit volgden.

In het vervolg van de publicatie werken we deze onderzoeksresultaten verder uit in twee toolkits met daarin instrumenten die culturele organisaties en overheden kunnen gebruiken om zelf aan een duurzamere culturele sector te werken. Na elk van deze toolkits volgt een hoofdstuk met verhalen en *best practices* uit de praktijk, waarin culturele organisaties en gemeenten laten zien op welke manieren ze bedrijfsmatig en kunstinhoudelijk bezig zijn met duurzaamheid, en wat daarbij kansen, uitdagingen en ambities voor de toekomst zijn.

Het onderzoek

In deze tweede editie van *Duurzaamheid in de culturele sector* onderzoeken we middels *desk research* en aan de hand van publiek toegankelijke beleidsdocumenten op welke manieren culturele organisaties en overheden een duurzaam beleid vormgeven. Deze opzet verschilt van die in de eerste editie, waar we middels een enquête onderzochten hoe culturele organisaties tegen het thema duurzaamheid aankijken, hoe zij hier zelf mee aan de slag gaan, en tegen welke knelpunten en behoeften zij daarbij aanlopen.

De keuze voor deze andere onderzoeksopzet volgt uit de resultaten van het onderzoek dat we vorig jaar uitvoerden. Daarin merkten we op dat het voor een structurele verduurzaming van belang is inspanningen op dit gebied te verankeren in beleid. Zo blijft het thema ook te midden van andere prioriteiten op de agenda staan, en stelt een organisatie zichzelf concrete doelen waarnaar toegewerkt kan worden en waarlangs voortgang inzichtelijk gemaakt kan worden. In de praktijk bleek een duurzaamheidsbeleid echter nog weinig voor te komen. Hoewel van de ondervraagde culturele organisaties 92,3 procent aangaf ten minste een beetje bezig te zijn met verduurzamen, had slechts 27,4 procent van de organisaties een duurzaamheidsbeleid (Boekmanstichting en Bureau 8080 2019).

Het belang van een duurzaamheidsbeleid en het gegeven dat de meeste organisaties dit nog niet hebben, maakt het interessant om te kijken naar organisaties die wél een dergelijk beleid hebben opgesteld. Hoe geven zij dit vorm, en wat valt hieruit te leren? Door deze vragen te onderzoeken hopen we concrete handvatten aan te reiken aan organisaties die zelf ook met een duurzaamheidsbeleid aan de slag willen. Daarvoor maken we gebruik van openbare beleidsdocumenten, en niet (ook) van een schriftelijke uitvraag of een enquête. Niet alleen past deze methode bij een onderzoek waarin ook daadwerkelijk beleid onderzocht wordt, ook speelden praktische afwegingen – zoals een verwachte lagere respons tijdens de piek van de coronacrisis – een rol.

De keuze om dit vervolgonderzoek uit te breiden met gemeenten komt eveneens voort uit ons eerdere onderzoek. Daarin bleek dat gemeenten een belangrijke rol vervullen in de verduurzaming van de culturele sector. Enerzijds worden gemeenten namelijk veruit het vaakst genoemd als belangrijkste partner in het verduurzamingsproces. Anderzijds noemen organisaties het gegeven dat hun huisvesting eigendom is van de gemeente vaak als knelpunt bij de ambities om te verduurzamen. Met dit vervolgonderzoek willen we

deze rol van gemeenten dan ook graag verder uitdiepen, en laten zien wat zij kunnen doen om de culturele sector op het gebied van verduurzaming zo goed mogelijk te ondersteunen.

Concreet willen we in dit onderzoek meer inzicht proberen te krijgen in de volgende onderzoeksvraag:

Onderzoekspopulatie

De culturele sector bestaat uit vele honderden theaters, bioscopen, musea, galerieën, concertzalen, festivals en andere organisaties. Het spreekt vanzelf dat niet van ál deze organisaties beleidsdocumenten verzameld en onderzocht konden worden. Als selectie is er daarom voor gekozen om te kijken naar de 87 organisaties die in de huidige beleidsperiode (2017-2020) onderdeel uitmaken van de culturele basisinfrastructuur (BIS).

Een belangrijke inhoudelijke motivering voor deze keuze is de gedachte dat het creëren van bewustwording één van de grootste voordelen is die het verduurzamen van de cultuursector kan hebben (Boekmanstichting en Bureau 8080 2019, 14). Met dat in het achterhoofd is het interessant om naar de BIS-instellingen te kijken. Om in aanmerking te komen voor een plek in de BIS dienen deze

Welke plek neemt duurzaamheid in binnen het (cultuur)beleid van culturele organisaties en overheden, en welke *best practices* zijn er hierbij te onderscheiden?

instellingen namelijk van (inter)nationale betekenis te zijn, waardoor een door hen geuite duurzame boodschap potentieel ook een groot bereik heeft (Ministerie van OCW, z.j.). Daarnaast biedt deze selectie enkele praktische voordelen. Het betreft een groep instellingen met een duidelijke afbakening en een werkbare omvang, waarbinnen bovendien heel diverse soorten culturele organisaties vertegenwoordigd zijn. Daarnaast publiceren vrijwel al deze organisaties – al dan niet daartoe verplicht door de ANBI-wetgeving – openbaar hun jaarverslagen en beleidsplannen.

Tegelijkertijd kent deze selectie ook duidelijke beperkingen. Lang niet alle soorten culturele organisaties zijn immers vertegenwoordigd binnen de BIS – poppodia, bibliotheken en bioscopen zijn hierin bijvoorbeeld niet opgenomen. Ook centreert de spreiding van BIS-

instellingen zich erg in de Randstad (Schrijen et al. 2019, 11). Belangrijk is daarnaast dat de BIS-instellingen gemiddeld genomen waarschijnlijk groter en kapitaalkrachtiger zijn dan verreweg de meeste culturele organisaties in het land. Voor het hoofddoel van dit onderzoek – het bieden van inspiratie voor een toekomstig duurzaamheidsbeleid – is dat niet per se een probleem: niet voor alle acties die ondernomen kunnen worden om te verduurzamen zijn (grote) investeringen benodigd. Wel betekent het dat de mate waarin BIS-instellingen zich volgens dit onderzoek met duurzaamheid bezighouden, niet representatief hoeft te zijn voor de culturele sector als geheel.

Dataverzameling

Culturele organisaties

De beleidsdocumenten van culturele organisaties die we onderzochten zijn beleidsplannen en jaar- of bestuursverslagen. Van alle organisaties is daarbij geprobeerd om de beleidsplannen over de periodes 2017-2020 en 2021-2024 te vinden, en de jaarverslagen over 2017, 2018 en 2019.

Naast het duurzaamheidsbeleid van culturele organisaties onderzoeken we hoe gemeenten verbanden leggen tussen cultuur- en klimaatbeleid. Omdat Nederland in 2020 355 gemeenten telt, hebben we hierin een selectie gemaakt (CBS 2019). Gekozen is voor de (middel)grote gemeenten die deel uitmaken van de G4 en de G40. Daarbij gelden dezelfde overwegingen als bij de selectie van de BIS-instellingen. Deze grotere gemeenten zijn interessant omdat het veel impact kan maken wanneer zij hun cultuursector (helpen) verduurzamen, maar tegelijkertijd zijn zij waarschijnlijk niet representatief voor alle gemeenten in Nederland. Hoe groter de gemeente, hoe uitgebreider gemiddeld genomen immers het cultuurbeleid zal zijn, en hoe groter daardoor de kans dat in dat beleid aandacht is voor duurzaamheid (Wijn 2003).

bibliotheekcatalogus van de Boekmanstichting en de ANBI-website van de Federatie Cultuur zeer behulpzame verzamelpaatsen van documenten.¹

Uiteindelijk werd op deze manier verreweg het grootste deel van de beleidsplannen voor 2017-2020 en de jaarverslagen over 2017 en 2018 gevonden, zoals onderstaande tabel 1 laat zien. Jaarverslagen

over 2019 waren op het moment dat deze analyse plaatsvond door ongeveer een kwart van de BIS-instellingen gepubliceerd: deze documenten zijn eveneens meegenomen in het onderzoek. Beleidsplannen voor de periode 2021-2024 waren daarentegen pas bij 4 van de 87 instellingen te downloaden, en zijn daarom verder buiten beschouwing gelaten.

Tabel 1. Aantal BIS-instellingen waarvoor beleidsdocumenten openbaar beschikbaar waren

	Beleidsplan 2017-2020	Jaarverslag 2017	Jaarverslag 2018	Jaarverslag 2019
Aantal gevonden documenten	53	75	78	22
Aandeel beschikbare documenten t.o.v. totaal aantal instellingen binnen de BIS (87)	60,9 %	86,2 %	89,7 %	25,3 %

Gemeenten

Voor gemeenten is gezocht naar het meest recente beleidsdocument waarin een gemeente haar cultuurbeleid uiteenzet. De vorm waarin dit precies gebeurt, verschilt per gemeente: bij de

ene gemeente heet een dergelijk document een ‘cultuurvisie’, bij de andere gemeente bijvoorbeeld een ‘cultuurnota’, ‘kadernota cultuur’ of ‘cultuurbrief’. Via Google is daarom met een brede selectie

¹ Zie respectievelijk <https://catalogus.boekman.nl/> en <https://anbi.federatiecultuur.nl/>.

zoektermen per gemeente gezocht naar een dergelijk document. Ook in de bibliotheekcatalogus van de Boekmanstichting werden opnieuw veel documenten gevonden.

Langs deze weg kon voor 38 van de 40 gemeenten in de G40 en voor alle gemeenten in de G4 een geschikt document over het

cultuurbeleid gevonden worden. In veel gevallen waren dit relatief recent opgestelde beleidsdocumenten, maar in een aantal gemeenten bleek het al wat langer geleden te zijn dat een nieuw cultuurbeleid geformuleerd werd. Onderstaande tabel 2 geeft een indicatie van de leeftijd van de gevonden documenten, waarbij deze zijn gegroepeerd per ingangsjaar.

Tabel 2. Overzicht van gevonden cultuurnota's, per ingangsjaar

Ingangsjaar	Aantal documenten
2010	1 (2,4 %)
2011	0 (0,0 %)
2012	1 (2,4 %)
2013	3 (7,1 %)
2014	2 (4,8 %)
2015	3 (7,1 %)

Ingangsjaar	Aantal documenten
2016	4 (9,5 %)
2017	6 (14,3 %)
2018	3 (7,1 %)
2019	6 (14,3 %)
2020	4 (9,5 %)
2021	9 (21,4 %)

Het percentage tussen haakjes bedraagt het aandeel ten opzichte van alle 42 gevonden cultuurnota's.

Methode

Van de 270 jaarverslagen, beleidsplannen en cultuurnota's die tijdens de dataverzameling werden gevonden, was een handjevol alleen beschikbaar in een digitale vorm, bijvoorbeeld als website. De overige documenten zijn allemaal als PDF gedownload, gelabeld en indien noodzakelijk met behulp van Adobe Acrobat digitaal doorzoekbaar gemaakt.

Alle documenten zijn daarna doorzocht op de aanwezigheid van passages die te maken hebben met het thema duurzaamheid. 'Duurzaamheid' is daarbij ruim genomen. Gezocht is zowel naar

concrete activiteiten door organisaties en overheden om een kleinere ecologische voetafdruk te realiseren, als naar kunstinhoudelijke activiteiten die thema's als klimaatverandering, duurzaamheid, biodiversiteit, milieu en de omgang met de natuur centraal stellen. Daarbij is gebruikgemaakt van de Nederlands- en Engelstalige zoekwoorden die hieronder in tabel 3 zijn weergegeven. Hoewel dit uiteraard niet alle mogelijke woorden zijn om over duurzaamheid te schrijven, is onze inschatting dat met deze set woorden verreweg het grootste deel van de passages over aan duurzaamheid gerelateerde thema's kon worden gevonden.

Tabel 3. Overzicht van gebruikte zoekwoorden

Afval	Duurzaam	Environ-	Nature	Vege-
BREEAM	Eco-	Gas	Natuur	Waste
Circula-	Electricity	Green	Plastic	Water
Climate	Elektriciteit	Groen	Recycl-	
CO2	Energie	Klimaat	Sustain-	
Duurza-	Energy	Milieu	Vega-	

Veel van deze zoekwoorden kunnen ook in een context gebruikt worden die niets met (ecologische) duurzaamheid te maken heeft. Zo streven veel culturele organisaties naar een levendig cultureel 'klimaat', werken archieven aan een 'duurzame' opslag en wordt er in jaarverslagen veelvuldig verwezen naar artikelen en recensies van de *'Groene' Amsterdammer*. Alle zoekresultaten zijn daarom

Kwantitatieve resultaten – culturele organisaties

De hierboven beschreven analyse van beleidsplannen, jaarverslagen en cultuurnota's leidde op de eerste plaats tot een kwantitatief overzicht van de aandacht die er in deze documenten voor het thema duurzaamheid is. Als we om te beginnen naar de beleidsplannen en jaarverslagen van culturele organisaties kijken, dan wordt daarin op het eerste gezicht een opgaande ontwikkeling zichtbaar. In 28,3 procent van de in 2016 ingediende beleidsplannen

handmatig nagelopen en beoordeeld. Alle passages die te maken hadden met duurzaamheid zoals bedoeld in dit onderzoek werden gemarkeerd, waarbij een onderscheid werd gemaakt tussen passages die gingen over activiteiten om als culturele sector of organisatie zelf te verduurzamen, en passages over activiteiten waarbij duurzaamheid een (kunst)inhoudelijk thema is.

wordt op enige manier aandacht aan het thema duurzaamheid besteed. In de jaarverslagen over 2017, 2018 en 2019 loopt dit percentage respectievelijk op tot 34,7, 47,4 en 72,7 procent – al dient bij dit laatste percentage opgemerkt te worden dat het slechts op 22 jaarverslagen gebaseerd is. Activiteiten om zelf te verduurzamen en activiteiten met duurzaamheid als kunstinhoudelijk thema blijken in redelijk gelijke mate voor te komen.

Tabel 4. Overzicht van jaarverslagen en beleidsplannen met aandacht voor het thema duurzaamheid

	Beleidsplan 2017-2020	Jaarverslag 2017	Jaarverslag 2018	Jaarverslag 2019
Aantal onderzochte documenten	53	75	78	22
Aantal documenten met aandacht voor duurzaamheid	15 (28,3 %)	26 (34,7 %)	37 (47,4 %)	16 (72,7%)
<i>Aandacht voor verduurzaming eigen organisatie</i>	4 (7,5 %)	8 (10,7 %)	14 (17,9 %)	4 (18,2 %)
<i>Aandacht voor duurzaamheid als inhoudelijk thema</i>	7 (13,2 %)	9 (12,0 %)	18 (23,1 %)	5 (22,7 %)
<i>Aandacht voor verduurzaming eigen organisatie én voor duurzaamheid als inhoudelijk thema</i>	4 (7,5 %)	9 (12,0 %)	5 (6,4 %)	7 (31,8 %)

De percentages tussen haakjes betreffen het aandeel ten opzichte van alle onderzochte documenten.

Hoewel blijkt deze cijfers steeds meer culturele organisaties oog hebben voor het thema duurzaamheid, zijn er grote verschillen in de hoeveelheid activiteiten die zij op dit gebied ondernemen. Sommige organisaties werken vanuit een integraal en veelomvattend duurzaamheidsbeleid of laten duurzaamheid als kernthema in veel activiteiten terugkeren. Vaak komt het echter ook voor dat een organisatie net een eerste stap heeft gezet in een verduurzamingsproces, of bijvoorbeeld een enkele expositie of voorstelling rondom dit thema heeft georganiseerd. Tabel 5 laat zien

dat er veel gradaties zijn waarin het thema duurzaamheid in beleidsdocumenten terugkomt.

Niettemin laten zich hierin voorzichtig twee rode draden ontwaren. Activiteiten ter verduurzaming van de eigen organisatie staan ten eerste vaker niet dan wel op zichzelf: vaak worden meerdere verschillende maatregelen tegelijk genomen. Dit is het sterkt het geval in 2017, waar 11 van de onderzochte jaarverslagen melding maken van meerdere activiteiten om te verduurzamen, en 4 jaarverslagen

van een enkele activiteit. In de jaarverslagen over 2019 komen vermeldingen van meerdere activiteiten in 8 jaarverslagen voor, en vermeldingen van een enkele activiteit in 3 jaarverslagen. In de onderzochte beleidsplannen en jaarverslagen over 2018 ligt deze verhouding dicht bij elkaar, maar komen vermeldingen van meerdere verduurzamingsactiviteiten nog steeds vaker voor dan vermeldingen van incidentele activiteiten.

Voor duurzaamheid als kunstinhoudelijk thema geldt juist het omgekeerde. Activiteiten op dit gebied worden vaker incidenteel dan structureel georganiseerd. Dit is nog niet het geval in de onderzochte beleidsplannen, maar wel in de daarna verschenen jaarverslagen. In de jaarverslagen over 2017 gaat het om 11 vermeldingen van een incidentele activiteit tegenover 7 vermeldingen van meerdere activiteiten. In de jaarverslagen over 2018 is deze verhouding 17 tegenover 7, en in 2019 8 tegenover 4.

Tabel 5. Mate waarin in beleidsplannen en jaarverslagen aandacht aan duurzaamheid besteed wordt

	Beleidsplan 2017-2020	Jaarverslag 2017	Jaarverslag 2018	Jaarverslag 2019
Aantal documenten met aandacht voor duurzaamheid	15	26	37	16
Documenten met alleen aandacht voor verduurzaming eigen organisatie	4 (26,7 %)	8 (30,8 %)	14 (37,8 %)	4 (25,0 %)
<i>Een enkele activiteit</i>	2 (13,3 %)	2 (7,7 %)	7 (18,9 %)	1 (6,3 %)
<i>Meerdere activiteiten</i>	2 (13,3 %)	6 (23,1 %)	7 (18,9 %)	3 (18,8 %)
Documenten met alleen aandacht voor duurzaamheid als inhoudelijk thema	7 (46,7 %)	9 (34,6 %)	18 (48,6 %)	5 (31,3 %)
<i>Een enkele activiteit</i>	4 (26,7 %)	6 (23,1 %)	14 (37,8 %)	3 (18,8 %)
<i>Meerdere activiteiten</i>	3 (20,0 %)	3 (11,5 %)	4 (10,8 %)	2 (12,5 %)
Documenten met aandacht voor eigen verduurzaming én voor duurzaamheid als inhoudelijk thema	4 (26,7 %)	9 (34,6 %)	5 (13,5 %)	7 (43,8 %)
<i>Een enkele activiteit m.b.t. eigen verduurzaming en een enkele activiteit m.b.t. duurzaamheid als thema</i>	0 (0,0 %)	3 (11,5 %)	1 (2,7 %)	2 (12,5 %)
<i>Een enkele activiteit m.b.t. eigen verduurzaming en meerdere activiteiten m.b.t. duurzaamheid als thema</i>	1 (6,7 %)	1 (3,8 %)	1 (2,7 %)	0 (0,0 %)
<i>Meerdere activiteiten m.b.t. eigen verduurzaming en een enkele activiteit m.b.t. duurzaamheid als thema</i>	0 (0,0 %)	2 (7,7 %)	2 (5,4 %)	3 (18,8 %)
<i>Meerdere activiteiten m.b.t. eigen verduurzaming en meerdere activiteiten m.b.t. duurzaamheid als thema</i>	3 (20,0 %)	3 (11,5 %)	1 (2,7 %)	2 (12,5 %)

De percentages tussen haakjes betreffen het aandeel ten opzichte van alle documenten met aandacht voor duurzaamheid.

Hoewel culturele organisaties dus op allerlei manieren melding maken van aan duurzaamheid gerelateerde activiteiten, vormen deze activiteiten nog maar in beperkte mate een structureel onderwerp binnen de onderzochte beleidsdocumenten. In de meeste gevallen

gaat het nog om vermeldingen binnen een groter tekstgedeelte. Slechts in een klein deel van de documenten wordt er een volledige paragraaf of een volledig hoofdstuk aan het onderwerp gewijd.

Tabel 6. Vorm waarin in beleidsplannen en jaarverslagen aandacht aan duurzaamheid besteed wordt

	Beleidsplan 2017-2020	Jaarverslag 2017	Jaarverslag 2018	Jaarverslag 2019
Aantal documenten met aandacht voor duurzaamheid	15	26	37	16
<i>In de vorm van een volledige paragraaf over dit onderwerp</i>	2 (13,3 %)	3 (11,5 %)	7 (18,9 %)	4 (25,0 %)
<i>In de vorm van losse vermeldingen</i>	13 (86,7 %)	23 (88,5 %)	30 (81,1 %)	12 (75,0 %)
Aantal documenten met data over duurzaamheid	0 (0,0 %)	2 (7,7 %)	3 (8,1 %)	0 (0,0 %)

De percentages tussen haakjes betreffen het aandeel ten opzichte van alle documenten met aandacht voor duurzaamheid.

Kwantitatieve resultaten – gemeenten

In totaal zijn 42 cultuurnota's van gemeenten doorzocht op de aanwezigheid van aan duurzaamheid gerelateerde thema's. In 24 nota's (57,1 procent) kwamen dergelijke thema's voor. Net als bij culturele organisaties lijkt het daarbij zo te zijn dat in recentere

documenten gemiddeld vaker aandacht aan duurzaamheid besteed wordt. Zo wordt er in liefst 10 van de 13 cultuurnota's (76,9 procent) met 2020 en 2021 als ingangsdatum iets over duurzaamheid gezegd.

De hoeveelheid tekst die aan duurzaamheid besteed wordt, verschilt echter sterk binnen de onderzochte nota's. In 9 van de 24 nota's is er een aparte paragraaf over dit onderwerp opgenomen. In de overige 15 gevallen gaat het om een vermelding in de lopende tekst.

Ook hierbij geldt dat in nieuwere nota's gemiddeld genomen uitgebreider aandacht is voor duurzaamheid dan in oudere documenten.

Tabel 7. Aantal en aandeel cultuurnota's waarin aandacht aan duurzaamheid besteed wordt

Ingangsjaar	Aantal doorzochte nota's	Nota's met aandacht voor duurzaamheid	Waarvan als vermelding	Waarvan als paragraaf
2010	1	0 (0,0 %)	0	0
2011	0	0 (0,0 %)	0	0
2012	1	0 (0,0 %)	0	0
2013	3	2 (66,7 %)	2	0
2014	2	0 (0,0 %)	0	0
2015	3	0 (0,0 %)	0	0
2016	4	2 (50,0 %)	2	0
2017	6	4 (66,7 %)	4	0
2018	3	3 (100,0 %)	1	2
2019	6	3 (50,0 %)	2	1
2020	4	3 (75,0 %)	0	3
2021	9	7 (77,8 %)	4	3
Totaal	42	24 (57,1 %)	15	9

De percentages tussen haakjes betreffen het aandeel ten opzichte van alle cultuurnota's.

Ook inhoudelijk is er veel variatie in wat gemeenten schrijven. Waar de ene gemeente voorzichtig experimenteert met het verduurzamen van een enkel gebouw, gaan andere gemeenten gelijk met hun gehele vastgoed aan de slag of voorzien ze voor de culturele sector een belangrijke rol in de bredere klimaattransitie. In tabel 8 zijn de manieren waarop gemeenten hun klimaat- en cultuurbeleid met elkaar proberen te verbinden geclassificeerd tot zeven categorieën, en gesorteerd op het aantal keer dat deze genoemd worden. Tevens is weergegeven hoe vaak een bepaalde maatregel in

een cultuurnota gecombineerd wordt met andere maatregelen. Het blijkt daarbij dat concrete maatregelen om de sector te helpen verduurzamen – zoals het verduurzamen van het cultureel vastgoed of het stellen van verplichtingen bij subsidies en vergunningen – vrijwel altijd gecombineerd worden met andere maatregelen. De vaak wat abstracter geformuleerde ambities om kunst en cultuur een inhoudelijke rol te geven in de klimaattransitie of te zorgen voor beleidsmatige ontschotting staan daarentegen vaker op zichzelf.

Tabel 8. Manieren waarop gemeenten in cultuurnota's over duurzaamheid schrijven

	Frequentie	Waarvan gecombineerd met andere activiteiten
Verduurzamen van meerdere gebouwen	9	7
Kunst en cultuur een inhoudelijke rol geven in de klimaattransitie	9	5
Stellen van verplichtingen bij subsidies en vergunningen	7	7
Ontschotten tussen domeinen als cultuur, natuur en duurzaamheid	7	3
Verduurzamen van een enkel gebouw	4	1
De sector ondersteunen met kennis en verbinding	2	2
Aanbieden van een subsidieregeling	1	1

Conclusie en discussie

In het hierboven uiteengezette onderzoek is aan de hand van openbare beleidsplannen, jaarverslagen en cultuurnota's geprobeerd een inschatting te geven van de mate waarin culturele organisaties binnen de BIS met duurzaamheid bezig zijn, en de mate waarin gemeenten hun cultuur- en klimaatbeleid met elkaar proberen te verbinden. Die methode kent duidelijke beperkingen. Los van de vrijwel onvermijdelijke onvolledigheid van een steekproef, de te kiezen zoekwoorden en het soort beschikbare documenten, zijn beleidsdocumenten nooit een volledig accurate weergave van de werkelijkheid. Dat een organisatie in haar jaarverslag niets over duurzaamheid schrijft, wil niet zeggen dat ze daar ook niets aan doet. Anderzijds hoeft een fraai geformuleerde ambitie op papier niet gelijk tot daadwerkelijke actie te leiden.

Dat betekent dat conclusies op basis van het voorgaande voorzichtig dienen te zijn. Het is bijvoorbeeld niet mogelijk om stellig te concluderen dat in 2018 bijna de helft van alle BIS-instellingen (of zelfs van alle culturele organisaties) met duurzaamheid bezig was, of

dat iets meer dan de helft van alle gemeenten streeft naar een duurzame cultuursector. Wel biedt het onderzoek een duidelijke indicatie dat duurzaamheid steeds belangrijker wordt binnen de sector. Het aantal organisaties dat zegt zelf te verduurzamen neemt toe, en dat geldt ook voor het aantal voorstellingen, tentoonstellingen en inhoudelijke programma's dat rondom dit thema georganiseerd wordt. Ook het gemeentelijk cultuurbeleid lijkt steeds moeilijker om duurzaamheid heen te kunnen: hoe recenter een cultuurnota is, hoe groter de kans is dat erin geschreven wordt over duurzaamheid.²

Het resultaat van het onderzoek ligt dan ook niet zozeer in de gevonden percentages, maar vooral in deze ontwikkeling die zichtbaar is gemaakt. Bovendien is dit slechts één kant van het verhaal. In de volgende hoofdstukken kijken we namelijk voorbij de cijfers – naar de duurzame ideeën, innovaties en *best practices* die daarachter schuilgaan.

² Hierbij is evenwel niet onderzocht of gemeentes die nu over duurzaamheid in hun cultuurnota schrijven, dat ook al in eerdere nota's deden. Het is echter onze inschatting dat dit slechts in beperkte mate het geval is. In de meeste onderzochte

nota's lijken de ambities om de cultuursector te verduurzamen zich meer in een beginfase dan in een gevorderde fase te bevinden.

Toolkit voor culturele organisaties

Het vorige hoofdstuk heeft laten zien dat er binnen beleidsplannen en jaarverslagen van culturele organisaties steeds meer aandacht is voor het thema duurzaamheid. Daarbij is er echter nog weinig over de inhoud gezegd. Het is duidelijk geworden *dat* organisaties over duurzaamheid schrijven, maar nog niet *wat* ze schrijven.

In dit hoofdstuk gaan we hier dieper op in, en dat doen we in de vorm van een toolkit. Alle duurzame activiteiten die culturele organisaties blijken de onderzochte beleidsplannen en jaarverslagen ondernemen, zijn verzameld en herschreven tot concrete acties die je als culturele organisatie kunt uitvoeren om bedrijfsmatig of kunsthoudelijk met duurzaamheid aan de slag te gaan. Het resultaat is een lijst van veertig acties die betrekking hebben op heel diverse aspecten van duurzaamheid, en die variëren van klein en vrijwel direct toepasbaar tot integraal en omvangrijk.

Dit overzicht is uiteraard niet volledig. Het is gebaseerd op wat de onderzochte organisaties rapporteren in de geanalyseerde beleidsdocumenten, maar vanzelfsprekend zijn er veel meer

manieren denkbaar om aan een duurzamere culturele sector te werken. Het overzicht is dan ook niet bedoeld als checklist of stappenplan met daarin alles wat je moet doen om een duurzame bedrijfsvoering te realiseren. Veel meer hopen we dat deze toolkit organisaties inspireert, doordat de lijst laat zien hoe divers de manieren zijn om een bijdrage te leveren aan een groenere culturele sector.

Omdat dit overzicht niet bedoeld is als stappenplan, benoemen we nadrukkelijk ook niet *hoe* een organisatie de hier verzamelde acties het beste kan uitvoeren. Vaak is er niet één beste route om een duurzaamheidsdoelstelling te behalen, maar kan er uit meerdere alternatieven gekozen worden. Over deze alternatieven is al veel informatie te vinden op websites, in gidsen, bij adviesbureaus en bij andere culturele organisaties. We moedigen culturele organisaties dan ook van harte aan kennis hierover uit te wisselen, en de uitwerking van duurzame doelen zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij de wensen van de eigen organisatie.

Duurzaamheid en beleid

#	Instrument	Voorbeeld
01.	Laat een nulmeting uitvoeren , zodat duidelijk wordt wat de uitgangspositie van je organisatie is en waar verduurzaming het meest effectief is.	Het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid heeft in 2019 een onafhankelijke MVO-nulmeting laten doen, waaruit aanbevelingen volgden op de gebieden vitaliteit, inkoop, energie, catering en milieu. Deze zijn vertaald in verschillende doelstellingen en concrete acties.
02.	Voer een duurzaam pilotproject uit , om als experiment te onderzoeken wat een volledig duurzaamheidsbeleid voor je organisatie en werkwijze zou kunnen betekenen.	Het Nationale Theater produceerde de klimaatvoorstelling <i>The Children</i> , en experimenteerde daarbij met een zo milieuvriendelijk mogelijke productiewijze.
03.	Stel een duurzaamheidsbeleid met realistische doelen en concrete actiepunten op , zodat verduurzaming structureel wordt aangepakt en langere tijd op de agenda blijft.	International Documentary Filmfestival Amsterdam (IDFA) startte in 2019 met een milieubeleid, dat de organisatie in de toekomst verder wil uitbouwen.
04.	Stel een duurzaamheidscoördinator aan , die het verduurzamingsproces kan overzien en ook voldoende tijd krijgt om zich daarmee bezig te houden.	Het Kröller-Müller Museum stelde in 2017 een projectleider duurzaamheid aan terwijl het toewerkte naar een BREEAM-certificering.
05.	Werk naar een duurzaamheidskeurmerk zoals BREEAM of Green Key toe , zodat je gebruik kunt maken van bewezen en integrale verduurzamingsmethodes, en naar de buitenwereld kunt laten zien waar je als organisatie voor staat.	In oktober 2019 ontving Nationale Opera & Ballet een BREEAM-certificering voor zowel gebouw en beheer, en een informele certificering voor gebruik..

06.	<p>Monitor data over duurzaamheid met tools als My State of Sustainability of de Milieubarometer, zodat je meer inzicht krijgt in je voortgang en je verduurzaming waar nodig kunt aanscherpen.</p>	<p>Het Kröller-Müller Museum heeft een duurzaamheidsjaarverslag, met daarin onder andere cijfers over het verbruik van gas, water en elektra, maar ook over het rendement van zonnepanelen en de reductie van energie. Het museum maakt daarbij gebruik van de Milieubarometer.</p>
07.	<p>Betrek klimaatverandering in de risicoanalyse van je organisatie, zodat je tijdig kunt nadenken over wat de gevolgen van klimaatverandering of mogelijk toekomstige regelgeving voor je organisatie zouden kunnen betekenen.</p>	<p>Het Rotterdams Philharmonisch Orkest benoemde in 2017 in zijn jaarverslag het niet participeren in de milieudiscussie als risico voor de relatie met bezoekers en stakeholders.</p>
08.	<p>Betrek iemand met expertise op het gebied van duurzaamheid in je adviesraad of Raad van Toezicht, waardoor je expertise in huis haalt en het thema binnen de organisatie waarschijnlijk vaker geagendeerd zal worden.</p>	<p>Het Nederland Openluchtmuseum noemt duurzaamheid als één van de onderwerpen waarover in de Raad van Toezicht expertise aanwezig dient te zijn.</p>
09.	<p>Denk na over een ethisch beleid, waarin je uiteenzet wat je standpunt over milieu en duurzaamheid betekent voor de samenwerking met bijvoorbeeld leveranciers of andere organisaties.</p>	<p>Het Van Gogh Museum werkte in 2017 en 2018 zijn externe ethische beleid verder uit, waarin bijvoorbeeld duidelijk gemaakt werd hoe om te gaan met landen die milieuregels of mensenrechten schenden.</p>

Samenwerking en kennis

#	Instrument	Voorbeeld
10.	Wissel kennis, ervaringen en best practices uit met andere organisaties , zodat verduurzamen gemakkelijker en minder tijdsintensief wordt.	Op het gebied van duurzaamheid werkt Nationale Opera & Ballet onder andere samen met de Amsterdamse theaters en (culturele) organisaties binnen de BIZ Knowledge Mile, de Zero Waste Expeditie en de Plantagebuurt.
11.	Bekijk of een collectieve energieovereenkomst mogelijk is , waardoor je als collectief beter over prijs en duurzaamheid kunt onderhandelen.	Het Nederlands Openluchtmuseum, Kröller-Müller Museum en Paleis het Loo hebben een collectieve energieovereenkomst.
12.	Bekijk of collectieve afvalverwerking mogelijk is , zodat er minder transportbewegingen nodig zijn en er gezamenlijk op kosten bespaard wordt.	In Amsterdam laten de culturele organisaties in de Plantagebuurt gezamenlijk afval ophalen, waardoor het aantal transportbewegingen per week terugging van veertig naar tien.
13.	Onderzoek de mogelijkheden voor gemeenschappelijke faciliteiten , zodat bijvoorbeeld bespaard kan worden op bouwkosten of energieverbruik.	Het Rijksmuseum, het Nederlands Openluchtmuseum, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Paleis het Loo bouwen samen het Collectie Centrum Nederland: een gezamenlijk depot dat volgens de hoogste, duurzame BREEAM-certificering gerealiseerd wordt.
14.	Doe onderzoek ten behoeve van de sector , zodat er collectief meer inzicht ontstaat in de beste manieren om de cultuursector te verduurzamen.	Het International Film Festival Rotterdam (IFFR) doet onderzoek naar de CO2-uitstoot van alle vliegreizen die voor het festival benodigd zijn. Op basis hiervan wordt het gesprek aangegaan met andere filmfestivals in de regio, om vervolgens met een gezamenlijk plan te kunnen komen.

15.	<p>Werk samen met een organisatie met expertise op het gebied van duurzaamheid, zodat zij kunnen helpen bij je eigen verduurzaming of het vormgeven van programma's waarin het klimaat een inhoudelijk thema is.</p>	<p>Eye zoekt met energieleverancier ENGIE als hoofdsponsor naar 'passende activatie-mogelijkheden' op het gebied van duurzaamheid.</p>
16.	<p>Ondersteun initiatieven die zich inzetten voor duurzaamheid, bijvoorbeeld met een financiële bijdrage, of door kennis, contacten of ruimte te delen.</p>	<p>Het Nederlands Dans Theater doneerde in 2018 de opbrengst van zijn jaarlijkse benefietvoorstelling aan een organisatie die zich bezighoudt met het herstel van het ecosysteem en de aanplant van nieuwe bomen in het Amazonegebied.</p>

Energie

#	Instrument	Voorbeeld
17.	<p>Kies voor Nederlandse groene energie, en verlaag daarmee de <i>footprint</i> van je energieconsumptie.</p>	<p>ITA stapte over naar een nieuwe energieleverancier waardoor de organisatie bewuster voor groenere energie kan kiezen en op de hoogte wordt gehouden van ontwikkelingen op de groene energiemarkt.</p>
18.	<p>Onderzoek de mogelijkheid voor zonnepanelen, waarmee je je energierekening kunt verlagen en zo deze investering uiteindelijk kunt terugverdienen.</p>	<p>Het Kröller-Müller Museum plaatste in 2016 1000 m² zonnepanelen, waarmee in 2018 circa 10 procent van het stroomverbruik werd opgewekt.</p>

19.	Vervang verlichting voor ledverlichting , waarmee volgens cijfers van Milieu Centraal tot wel 90 procent energie bespaard kan worden ten opzichte van gloei- of halogeenlampen.	Huis Doorn verving in 2018 alle plafonnieres in het souterrain door energiezuinige ledverlichting.
20.	Kies voor energiezuinigere apparatuur , in het bijzonder bij reeds geplande vervangingsmomenten.	Het Kröller-Müller verving zijn klimaatinstallaties, hetgeen bijdroeg aan de energiereductie van 25 procent die het museum realiseerde.

Inkoop en afval

#	Instrument	Voorbeeld
21.	Neem duurzaamheid op als criterium in het inkoopbeleid , waarmee je tevens naar leveranciers en publiek kunt laten zien dat je voor een duurzame bedrijfsvoering staat.	Eye beoogt in de museumshop het assortiment tweedehands, <i>cradle to cradle</i> en circulair geproduceerde artikelen te vergroten.
22.	Beperk of verduurzaam drukwerk , bijvoorbeeld door op gerecycled papier of met minder inkt te drukken.	De Jan van Eyck Academie verving in 2018 al haar printers door klimaatvriendelijkere exemplaren.
23.	Bied geen plastic tasjes meer aan , waarmee je een bijdrage levert aan het terugdringen van de 'plastic soep'.	Het Teylers Museum verving al zijn museumtasjes door papieren en linnen varianten.

24.	<p>Maak gebruik van milieuvriendelijke schoonmaak- en hygiëne-artikelen, omdat reguliere schoonmaakmiddelen stoffen kunnen bevatten die achterblijven in het oppervlaktewater, giftig zijn voor dieren of bijdragen aan luchtverontreiniging.</p>	<p>Het schoonmaakbedrijf dat de schoonmaak van het Teylers Museum verzorgt, werkt met milieuvriendelijke producten.</p>
25.	<p>Scheid afval zo goed mogelijk, waardoor een groter deel van het afval gebruikt kan worden voor nieuwe grondstoffen en je op de kosten voor afvalverwerking kunt besparen.</p>	<p>Het Zuiderzeemuseum nam deel aan de Zero Waste Expeditie Cultuur, en nam als gevolg daarvan diverse maatregelen op het gebied van inkoop, afvalscheiding en bewustwording.</p>
26.	<p>Maak je catering (deels) vegetarisch of veganistisch, omdat de productie van vlees een grote CO₂-uitstoot met zich meebrengt.</p>	<p>DEN heeft er in 2019 voor gekozen om bij te organiseren evenementen alleen nog maar vegetarische lunches te serveren.</p>
27.	<p>Recycle materialen van bijvoorbeeld tentoonstellingen of voorstellingen, opdat de hoeveelheid grondstoffen die je als organisatie verbruikt afneemt.</p>	<p>Na deelname aan de Zero Waste Expeditie is het Zuiderzeemuseum actief (tentoonstellings)materialen gaan hergebruiken.</p>

Transport en vervoer

#	Instrument	Voorbeeld
28.	<p>Stimuleer medewerkers met de fiets of het OV te komen, en kijk hoe dit zo aantrekkelijk mogelijk gemaakt kan worden.</p>	<p>De Nationale Opera en Ballet heeft in de fietsenstalling voorzieningen aangebracht voor het opladen van elektrische fietsen.</p>

29.	Stimuleer bezoekers met het OV te komen , via communicatie of door te kijken hoe dit met bijvoorbeeld acties of een aangepaste dienstregeling aantrekkelijker gemaakt kan worden.	Het Muiderslot heeft in 2019 voor een betere OV-verbinding gelobbyd bij verschillende overheden, en is naar aanloop van de nieuwe aanbesteding voor het OV in de regio in gesprek gegaan met verschillende busmaatschappijen.
30.	Onderzoek of elektrisch transport en vervoer mogelijk is , bijvoorbeeld bij de logistiek van een festival of de aanschaf van een bedrijfsauto.	In 2019 werkte IFFR samen met BMW, dat 19 hybride en elektrische auto's uitleende om gasten door de stad te vervoeren.

Bewustwording

#	Instrument	Voorbeeld
31.	Agendeer duurzaamheid binnen je netwerk , zodat je ook andere organisaties kunt inspireren om aan verduurzaming te werken.	DEN heeft er in 2019 voor gekozen om op het thema 'circulaire ICT' kennisontwikkeling en bewustwording binnen de cultuursector te verzorgen.
32.	Laat zien wat je als organisatie zelf doet op het gebied van duurzaamheid , opdat jouw oplossingen anderen kunnen inspireren.	Nationale Opera & Ballet neemt in zijn jaarverslagen een uitgebreid hoofdstuk over duurzaamheid op.

33.	<p>Betrek de klimaatthematiek in je productie of programmering, omdat kunst zowel mensen bewust kan maken van de gevolgen van klimaatverandering, als kan helpen bij het vormgeven van oplossingen, een andere omgang met de natuur en nieuwe vormen van (samen)leven.</p>	<p>Theater Artemis produceerde de voorstelling <i>Hallo dampkring</i>, waarin stem wordt gegeven 'aan de groeiende bezorgdheid van kinderen over ons veranderende klimaat en de invloed die wie als (grote) mensen daar op uitoefenen'.</p>
34.	<p>Maak van de klimaatthematiek een langere lijn binnen je programmering, zodat je ook de diepte kunt ingaan, meerdere perspectieven kunt verkennen en als organisatie duidelijker laat zien het onderwerp belangrijk te vinden.</p>	<p>Het Nieuwe Instituut stond een groot gedeelte van 2019 in het teken van <i>Neuhaus</i>, waarbinnen via diverse programma's nagedacht werd over het opnieuw vormgeven van de wereld vanuit het besef dat er momenteel verschillende crises, waaronder de klimaatcrisis, zich tegelijk lijken te voltrekken.</p>
35.	<p>Ga het gesprek aan met bezoekers, zodat zij zich actief betrokken voelen bij het klimaatvraagstuk en er debat en uitwisseling van ideeën tot stand komt.</p>	<p>Het Nationale Theater organiseert terugkerende HOT-avonden, waarbij op een theatrale, kunstzinnige en inhoudelijke manier verschillende maatschappelijke thema's – waaronder klimaatverandering – belicht worden. Het publiek heeft bij deze avonden een actieve rol.</p>
36.	<p>Geef duurzaamheid en/of de klimaatthematiek een plaats in educatieprogramma's, omdat jongeren de doelgroep zijn die waarschijnlijk in hun leven het meest met klimaatverandering te maken zullen gaan krijgen.</p>	<p>Maas Theater en Dans was één van de initiatiefnemers van <i>Code Groen</i>, een kunstproject waarbij kinderen werden uitgedaagd om mee te denken over stedelijke vraagstukken in Rotterdam, waaronder ook het duurzaamheidsvraagstuk.</p>

Overig

#	Instrument	Voorbeeld
37.	Compenseer (onvermijdelijke) CO2-uitstoot middels een compensatieprogramma , al is vermijden beter dan compenseren.	In 2018 compenseerde het Koninklijk Concertgebouworkest de CO2-uitstoot van al zijn verplaatsingen in 2017 door middel van een 'Gold Standard' compensatieprogramma.
38.	Vergroen je buitenruimte , zodat deze koeler blijft bij hitte en water beter opneemt bij hevige neerslag.	Het Nieuwe Instituut vergroende zijn terras en beheert een ecologische tuin.
39.	Maak je buitenruimte insectvriendelijk om de biodiversiteit te helpen vergroten , bijvoorbeeld door de juiste planten te plaatsen, giftige bestrijdingsmiddelen te vermijden en nestmogelijkheden te creëren.	ITA houdt op zijn dak een bijenkolonie, en werkt met stichting Beelease samen voor het behoud van de (honing)bij.
40.	Gebruik her- of verbouw als moment om te verduurzamen , omdat juist dan grote stappen richting een duurzamer gebouw gezet kunnen worden.	Tijdens een recente renovatie werd Museum Boerhaave aangepast om te voldoen aan strengere eisen op het gebied van klimaat en duurzaamheid.

Jan van Eyck Academie

Het klimaat is geen keuze

Interview met Hicham Khalidi

Volgens Hicham Khalidi zijn er op dit moment twee werelden. In de ene wereld is klimaatverandering enkel nog iets waarover we praten, terwijl het in de andere al lang de realiteit is. Op dit moment leven we in Nederland nog in de eerste wereld, maar terwijl op aarde de temperaturen stijgen, is het onvermijdelijk dat uiteindelijk ook beide werelden met elkaar versmelten en iederéén door de klimaatcrisis geraakt wordt. Toen hij in oktober 2018 aantrad als nieuwe directeur van de Jan van Eyck Academie en voor de opdracht stond om een nieuwe visie te formuleren voor de aankomende beleidsperiode (2021-2024), was er voor hem eigenlijk dan ook maar één visie mogelijk. Vanaf 2021 moest 'klimaaturgentie' hét onderwerp worden waaromheen de academie haar programma zou bouwen.

Het onderwerp vond echter niet zonder slag of stoot zijn weg naar het beleidsplan waarmee de Jan van Eyck Academie een aanvraag deed voor een langer verblijf in de culturele basisinfrastructuur. Er werden talloze gesprekken en discussies met heel veel betrokkenen gevoerd. Er kwam felle kritiek, maar ook positieve feedback. Niet iedereen – en niet elke generatie – bleek op dezelfde manier naar klimaaturgentie en de plek daarvan in een beleidsplan te kijken. Er werd hevig gedebatteerd, maar uiteindelijk kwam er ook verzachting – zeker op het moment dat het coronavirus liet zien dat een levens

ontwrichtende crisis veel reëler is dan ooit gedacht. Men werd het eens het met elkaar oneens te zijn en toch rondom dit thema samen aan de slag te gaan, omdat klimaatverandering nu eenmaal een feit en geen mening is.

De ingeslagen weg pakte goed uit: onlangs oordeelde de Raad van Cultuur positief over het ingediende beleidsplan. De academie kan zich daardoor gaan richten op de fundamentele vragen die ze zichzelf voor de komende vier jaar stelt. Hoe kunnen kunst en vormgeving gedijen in tijden van urgentie? Wat kunnen zij betekenen voor het tegengaan van de klimaatcrisis en het opnieuw vormgeven van de systemen die tot die crisis geleid hebben? Traditionele antwoorden op deze vraag waren altijd 'fictie' en 'verbeelding', maar geldt dat nog steeds in deze tijd waarin *fake news* de scheidslijnen tussen feit en fictie vervaagd heeft en de apocalyps niet langer een fantasie maar een realiteit is?

Autonomie van de kunstenaar staat voorop

De keuze voor 'klimaaturgentie' als centraal thema wil echter niet zeggen dat de Jan van Eyck Academie voortaan een 'klimaatinstituut' wordt. Het blijft in de eerste plaats een postacademische instelling, waar kunstenaars zichzelf tijdens een residentie verder kunnen

ontwikkelen, nieuwe ideeën kunnen opdoen of tot rust kunnen komen. Ze werken er aan individuele projecten, maar nemen tijdens hun verblijf ook deel aan gezamenlijke programma's.

Ook is het niet zo dat voortaan alleen nog kunstenaars worden geselecteerd die iets met klimaaturgentie willen doen, of dat zij hier gedurende hun residentie toe verplicht worden. De academie wil niks opleggen, maar enkel kaders schetsen: originaliteit en autonomie blijven voorop staan. Bovendien zou een dergelijke verplichting ook nergens voor nodig zijn: in de praktijk blijkt een zeer groot deel van de kunstenaars zich in hun werk al te verhouden tot de impact van de klimaatcrisis op de natuur en allerlei aspecten van de samenleving.

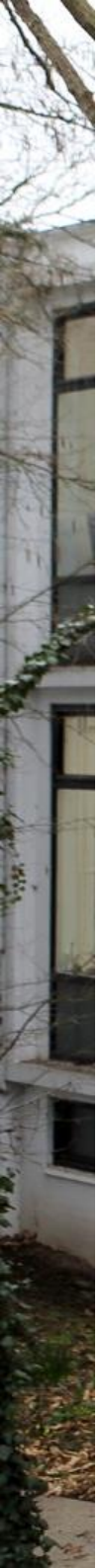
Wat de Jan van Eyck Academie onder andere wél wil doen, is deelnemende kunstenaars laten nadenken over hun eigen praktijk als kunstenaar, en hen daartoe ook de instrumenten aanreiken. Dit gebeurt bijvoorbeeld in de vorm van het nieuwe *Future Materials Lab* waarin kunstenaars kunnen leren werken met nieuwe, duurzamere materialen. Ook wil de academie graag het publiek betrekken bij klimaaturgentie. Niet op een passieve, receptieve manier door middel van bijvoorbeeld een tentoonstelling, maar door de bezoeker niet te onderschatten en met onder andere een jaarlijkse conferentie en prikkelende programma's op een actieve, discursieve manier het gesprek met hem of haar aan te gaan. Dat gesprek is noodzakelijk,

omdat de klimaatcrisis vereist dat we individuele en collectieve actie met elkaar verbinden.

Een warme trui op vrijdag

'Klimaaturgentie' wil de Jan van Eyck Academie graag ook doortrekken in de eigen organisatie en huisvesting. Hoewel dat niet heel gemakkelijk is in een monumentaal pand uit 1958 met veel grote ramen en enkel glas, zijn er ook zonder te hoeven verbouwen manieren om dat te bewerkstelligen. Het beter isoleren van het pand is bijvoorbeeld één manier om de energierekening omlaag te krijgen, maar dat kan bijvoorbeeld ook door één dag in de week iedereen een warme trui aan te laten trekken en de verwarming lager te zetten. Ook verving de academie alle printsystemen binnen de organisatie voor het ecologische RISO printstelsel, en wordt in het café-restaurant van de academie gekozen voor vegetarische en veganistische ingrediënten die een lokale boer eens in de week komt langs brengen.

Daarnaast wordt er nagedacht over de omgang met reizen. De kunstwereld is erg internationaal, en volgens Khalidi reist een kunstenaar gemiddeld dan ook liefst veertien keer meer dan een gemiddeld persoon. De klimaatcrisis vraagt om een heroriëntatie

daarop. Moet je bijvoorbeeld korte vluchten verbieden? Meer de samenwerking in de regio zoeken? Minder maar langere residenties aanbieden – met evenwel het gevolg dat ze exclusiever worden? De Jan van Eyck Academie heeft er op dit moment nog geen direct antwoord op, maar zoekt daar wel naar.

Op weg naar 2030

De komende vier jaar staan voor Khalidi en de Jan van Eyck Academie vooral in het teken van het creëren van bewustwording. Voor de urgentie van de klimaatcrisis en hoe kunst zich daartoe kan en zou moeten verhouden. Khalidi hoopt tot de instrumenten te kunnen komen die de kunst daartoe kan gebruiken, en meer zicht te krijgen op de nieuwe condities waarbinnen de kunst in deze tijd kan functioneren.

De blik is echter ook al verder vooruit geworpen: 'klimaaturgentie' staat niet alleen tot het eind van de volgende beleidsperiode, maar tot 2030 centraal voor de postacademische instelling. Dat is het jaar waarop ook veel huidige klimaatdoelen zich richten, en waarin Khalidi hoopt om met de academie een bijdrage te hebben geleverd aan het bedenken van de wereld waarnaar we willen toewerken en waarin iedereen goed en gelijkwaardig kan leven.

Een vooruitblik voor tien jaar is lang – zeker in een systeem van vierjarige beleidsperiodes en een samenleving waarin de publieke aandacht snel verspringt. De vraag of hij niet bang is dat het publiek of medewerkers in die tijd uitgekeken zullen raken op de gekozen koers, vindt Khalidi echter niet de juiste. Mensen denken inderdaad graag in trends, maar klimaaturgentie is geen trend. Het is geen thema, maar een principiële onderwerp. Een thema veronderstelt immers dat je ook zou kunnen kiezen om je er *niet* mee bezig te houden – en dat is voor het klimaat simpelweg geen optie meer.

Kröller-Müller Museum

**Misschien wel het
duurzaamste
museum ter wereld**

Interview met Frits de Vogel

De persconferentie die minister-president Mark Rutte later die dag zou geven verpestte het feestje enigszins, maar niettemin had het Kröller-Müller Museum op 12 maart 2020 iets te vieren. Die dag maakte het museum trots bekend het duurzaamheidscertificaat BREEAM-NL In-Use te hebben gekregen, met de hoogste score tot nu toe door een museum in Nederland en wereldwijd behaald. Voor zijn gebouw kreeg het Kröller-Müller Museum drie van de maximaal te behalen vijf sterren ('Very good'), en voor het beheer en het gebruik daarvan zelfs vier van de vijf ('Excellent'). Binnen de categorie 'landgebruik en ecologie' werd bovendien de maximale score behaald.³

De hoge classificering van het museum is een gevolg van een inmiddels lange lijst duurzame maatregelen die het museum in de afgelopen jaren nam. Klimaatinstallaties werden vervangen of energiezuiniger afgesteld. Zonnepanelen werden aangelegd op een oppervlakte van 1000 m². Tussenmeters waar nooit naar gekeken was, werden geanalyseerd om het verbruik beter in kaart te brengen. Er werd naar medewerkers gecommuniceerd over duurzaamheid, en er werden tal van kleine projecten opgestart. Regenwater wordt

³ Daarnaast kijkt de BREEAM-methode naar de categorieën 'energie', 'gezondheid', 'materialen', 'management', 'vervuiling', 'transport', 'afval' en 'water'.

inmiddels opgevangen om de toiletten mee te kunnen spoelen en de uitgestrekte tuin van het museum te kunnen besproeien. De CO₂-uitstoot van vliegreizen wordt gecompenseerd, en er wordt gekeken naar elektrische vervoersmiddelen en de manier waarop bezoekers naar het museum komen. En wie tijdens een museumbezoek op het terras van restaurant Monsieur Jacques even op adem wil komen met een broodje Veluwe kip of 'Helene's versnapering', leest op de menukaart dat de ingrediënten daarvoor veelal uit de directe omgeving van het museum komen.

Enthousiasme en beleid

De duurzame ambities van het museum komen voort uit intrinsieke motivatie, vertelt zakelijk directeur Frits de Vogel. Nog voordat hij in 2017 – aanvankelijk als projectleider duurzaamheid – bij het museum aantrad, hadden de toenmalige zakelijk directeur en het hoofd technische dienst installaties en gebouwen de duurzame transformatie van het museum reeds in gang gezet. Zij waren privé al erg bij het thema betrokken, en wilden hun motivatie ook ten goede van het museum inzetten. Daarvoor vonden ze draagvlak bij

de overige medewerkers. Volgens De Vogel werken er bij het Kröller-Müller Museum veel mensen die erg gemotiveerd zijn om bij te dragen aan het verduurzamingsproces van het museum – iets waarvoor ze binnen de organisatie dan ook alle ruimte krijgen.

Enthousiasme vormde het startpunt, maar om de duurzame ambities daadwerkelijk te realiseren, is na een eerste inventarisatie van de stand van zaken veel tijd geïnvesteerd in het opstellen van een duurzaamheidsbeleid. Voor alle categorieën van de BREEAM-methode werd specifiek beleid geschreven, met in het bijzonder aandacht voor de onderwerpen ‘energie’ en ‘inkoop’. Dergelijk beleid geeft volgens De Vogel houvast, omdat het helpt om verduurzaming structureel aan te pakken en het concrete actiepunten aanreikt. Jaarlijks monitort het museum met een beknopt duurzaamheidsjaarverslag de voortgang van het opgestelde beleid en de overkoepelende doelstelling: een CO2-reductie van 2 procent per jaar.

Bij het opstellen van het duurzaamheidsbeleid werkte het Kröller-Müller Museum samen met andere musea. In 2016 werd vanuit de Museumvereniging de Stichting Verduurzaming Musea opgericht. In het eerste project van deze stichting sloten elf musea de handen ineen om samen toe te werken naar een BREEAM-certificering. Een

belangrijk doel daarbij was kennisdeling. Elk van de deelnemende musea nam het uitwerken van een deel van het benodigde beleid voor zijn rekening, waarna dit gedeeld werd met de overige musea. Het project werd ondersteund door Stichting DOEN en het Mondriaan Fonds.

Kosten en baten

De gebouwen van het Kröller-Müller Museum zijn eigendom van het Rijk, waardoor bijvoorbeeld de vervanging van de klimaatinstallaties ook door het Rijk betaald is. Andere maatregelen, zoals de aanleg van zonnepanelen, bekostigt het museum zelf. Volgens De Vogel is dit mogelijk doordat het museum heel zuinig – of duurzaam – omgaat met zijn gebouw en de daarin aanwezige installaties en apparatuur. Bij inkoop, onderhoud en beheer wordt aangestuurd op een zo lang mogelijke levensduur of eventueel hergebruik, waardoor uiteindelijk de kosten hiervoor zo laag mogelijk worden gehouden. Dit schept bijvoorbeeld ruimte om nieuwe duurzame investeringen te doen.

De investeringen die het museum reeds gedaan heeft, betalen zich ook uit. Naast de elk jaar dalende CO2-uitstoot levert het verduurzamingsproces van het museum volgens De Vogel vooral

‘een heel goed gevoel’ op. Het voelt goed om het steeds iets beter te doen, en dit leidt tot nog meer enthousiasme, ideeën en projecten vanuit de medewerkers. Ook is er inmiddels een reductie van 25 procent van het energieverbruik gerealiseerd, waarmee vanzelfsprekend geld wordt uitgespaard.

Ondanks deze duidelijke voordelen, moet er soms ook een middenweg gezocht worden tussen de kosten en de baten van verduurzaming. Als voorbeeld noemt De Vogel de vliegreizen en het transport dat buitenlandse bruiklenen met zich meebrengen. Het museum verdient hier een belangrijk deel van zijn eigen inkomsten mee, wat betekent dat financieel succes en een hogere CO₂-uitstoot hand in hand met elkaar gaan. Door naar alternatief vervoer te kijken of CO₂ te compenseren kan deze uitstoot wellicht worden verminderd, maar door geheel te stoppen met vliegen zou het museum moeten bezuinigen op zijn eigen *core business*. Dat geldt volgens De Vogel ook voor de investeringen die nodig zouden zijn om de BREEAM-classificering van het monumentale gebouw uit 1938 of het gebruik en beheer daarvan naar een nog hoger niveau te brengen. Die investeringen zouden dusdanig hoog zijn dat ze

onverantwoord zouden zijn, en de kosten en milieuwinst uit balans zouden raken.

Leer van elkaar

Toch is een viersterrenclassificering voor het gebouw niet geheel uitgesloten. De Vogel vertelt dat er studies worden uitgevoerd over een mogelijke toekomstige uitbreiding van het museumgebouw. Als die uitbreiding zo duurzaam mogelijk gebouwd wordt, zou een hogere BREEAM-classificering alsnog mogelijk kunnen zijn – al benadrukt De Vogel dat deze classificering weliswaar een houvast, maar geenszins een doel op zich is. Voor de aspecten ‘gebruik’ en ‘beheer’ hoopt het museum minstens de huidige beoordeling vast te kunnen houden.

Het is goed mogelijk dat het Kröller-Müller daarmee de titel ‘duurzaamste museum van Nederland’ nog enige tijd zal kunnen handhaven, maar voor kapers op de kust heeft De Vogel nog wel een goede tip. ‘Ga in de sector kijken. Er gebeurt al zoveel op het gebied van duurzaamheid, dat het je heel veel werk kan besparen door van elkaar te leren’.

Nederlands Openluchtmuseum

**Met kennis van het
verleden naar een
duurzame toekomst**

Interview met Joop Bergevoet

Het gesprek over duurzaamheid gaat vaak over de toekomst. We proberen de wereld leefbaar te houden voor toekomstige generaties, we stellen onszelf doelen voor 2030, 2040 of 2050, en we denken na over innovatieve technologieën die op dit moment nog slechts futuristisch klinken. Toch is het zinvol om voor een groenere toekomst ook naar het verleden te kijken, laat het Nederlands Openluchtmuseum zien. Wie het museum midden in het Arnhemse groen betreedt, wordt via een reis door de geschiedenis uitgedaagd ook na te denken over de vragen van nu en de wereld van morgen, vertelt operationeel directeur Joop Bergevoet. Zo is het *fairtrade* kopje koffie dat je tijdens je bezoek drinkt niet enkel een aangename versnapering, maar óók onderdeel van een verhaal over de geschiedenis van koffie, het Nederlandse slavernijverleden en het herplanten van bomen, waardoor je ook bewust wordt gemaakt van het belang van *fairtrade* productie. En de recent aangeplante wijnranken vormen niet alleen de ingrediënten voor een hopelijk binnenkort te proeven museumwijn, maar ook een verwijzing naar het Romeinse verleden waardoor in het heden de door klimaatverandering extreem droge grond water beter vast kan houden.

Breed gedragen

Door dergelijke duurzame keuzes duidelijk zichtbaar te maken, hoopt het museum met de bezoeker een dialoog op gang te brengen over zijn verduurzamingsproces en het belang daarvan. Inmiddels kent dat verduurzamingsproces al een lange geschiedenis. Reeds in 2010 ontving het museum een (gouden) Green Key-certificaat, nadat een aangestelde milieucoördinator het gelukt was om met veel affiniteit, energie en volharding de hele organisatie in het behalen van dit certificaat mee te krijgen. In de jaren daarna verschoof de focus binnen het duurzaamheidsbeleid enkele keren – naar bijvoorbeeld marketing of biologische horeca – tot aan de huidige situatie, waarin duurzaamheid haast een vanzelfsprekend onderdeel binnen de gehele organisatie is geworden. Dat uit zich dan ook op vele manieren: van de middelen waarmee de eikenprocessierups bestreden wordt of de menukaart in de horeca, tot de materialen die worden gebruikt voor het onderhoud van de museale panden of de manier waarop afval gecreëerd, ingezameld en gerecycled wordt.

De komende jaren hoopt het museum deze inspanningen nog steviger te verankeren binnen het beleid van de organisatie. Op dit moment wordt gewerkt aan een nieuwe visie, missie en strategie, waarin duurzaamheid één van de belangrijkste doelstellingen zal zijn.

Het doel is dat duurzaamheid een aspect wordt dat bij elke strategische beslissing meeweegt, en dat het thema daardoor nog sterker door de ruim 300 medewerkers en 400 vrijwilligers gedragen wordt.

Geld, tijd en kennis

De duurzame keuzes die het museum maakt zijn talrijk. Vereisen die daardoor niet ook veel geld, tijd en kennis? In eerder onderzoek bleken dit de grootste problemen te zijn die (verdere) verduurzaming van culturele organisaties in de weg stonden. Hoe is het Openluchtmuseum hiermee omgegaan?

Bergevoet beaamt dat duurzamere keuzes vaak duurder en minder makkelijk zijn, maar stelt dat deze uiteindelijk ook veel opleveren. Lagere financiële lasten, maar ook een positiever imago, nieuwe kennis en de mogelijkheid om als museum je maatschappelijke rol beter te vervullen. Natuurlijk stellen de beschikbare financiën en personele capaciteit grenzen aan wat mogelijk is, maar binnen die grenzen is er veel ruimte om te zoeken naar alternatieve manieren om duurzaamheidsdoelstellingen te realiseren. Geef niet gelijk op wanneer iets niet mogelijk blijkt, maar blijf zoeken naar wat wél kan en kies daar vervolgens ook nadrukkelijk voor.

Op het gebied van kennis verdiept het museum zich veel in wat de markt aanbiedt, maar ook zijn er verschillende samenwerkingsverbanden waarin duurzaamheid een rol speelt. Binnen de Club van Elf – waarin de grootste dagattracties van Nederland zich verzameld hebben – is het een doorlopend agendapunt. Samen met het Kröller-Müller Museum en Paleis het Loo heeft het Openluchtmuseum een collectieve energieovereenkomst, en samen met het Rijksmuseum, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Paleis het Loo wordt dit jaar het zeer duurzame CollectieCentrum Nederland in Amersfoort geopend. Dichter bij huis is er goed overleg met de gemeente – bijvoorbeeld over stikstofuitstoot met betrekking tot het naastgelegen Natura 2000-gebied – en buurattractie Burgers' Zoo. Ook wordt er met buurtbewoners nagedacht over de mogelijkheid om de parkeerplaats van het Openluchtmuseum ten behoeve van de buurt te overdekken met zonnepanelen.

De kracht van verhalen

Het Nederlands Openluchtmuseum vertelt verhalen. Over het verleden van Nederland, maar door middel van zijn inspanningen op het gebied van duurzaamheid ook over hoe de toekomst daarvan eruit zou kunnen zien. Het belang om dergelijke verhalen te vertellen

is dan ook iets wat Bergevoet andere organisaties mee zou willen geven. De échte winst van het verduurzamen van de culturele sector is niet de CO₂-uitstoot die daarmee vermeden wordt, maar de veranderingen die we teweeg kunnen brengen in de *mindset* van bezoekers. Dat kan op grote schaal, zoals het 42 hectare en vele gebouwen tellende Openluchtmuseum laat zien, maar ook hele

kleine veranderingen die niet veel geld kosten kunnen al veel effect sorteren. Het belangrijkste is dan ook om het thema beheersbaar en niet te groot te maken, en de verantwoordelijkheid ervoor met de hele organisatie te dragen. Zo kan iedere culturele organisatie met de mogelijkheden van het heden en eventueel de kennis uit het verleden, bijdragen aan een duurzamere toekomst.

Theater Rotterdam

**Samen bouwen
aan iets moois**

Interview met Sebas van Haperen

Misschien is het wel de lucht die Rotterdammers elke ochtend inademen en het besef dat die door de ligging in de Randstad en nabij havens en industrie zeker niet de schoonste van Nederland is. Of misschien is het wel de geschiedenis van de na de Tweede Wereldoorlog opnieuw opgebouwde stad, die haar inwoners nog steeds erg bewust maakt van de manier waarop de stedelijke omgeving is ingericht. Wat de precieze reden is, weet Sebas van Haperen niet zeker, maar duidelijk is wel dat er de laatste jaren rondom het Rotterdamse Schouwburgplein veel motivatie bestaat om dit nu nog verstedelijkte, ‘betonnen’ gebied groener, klimaatneutraal en klimaatadaptief te maken. In het kader van het internationale project ‘7 Square Endeavour’ werken de (culturele) bewoners van het plein onder meer aan groene daken, betere wateropvang en het verkeer rondom het plein, met als doel de omgeving bestendiger voor de toekomst, en beter leefbaar in het heden te maken.

Zelf werkt Van Haperen als manager Techniek Theaters & Facilitair bij Theater Rotterdam: één van de culturele organisaties die aan het plein gevestigd is. Ook binnen de eigen muren probeert het theater te werken aan een duurzamere bedrijfsvoering. Dat is niet altijd gemakkelijk in een gebouw uit 1987 en met een beperkt budget, maar door slim met energie om te gaan en verouderde apparatuur

en verlichting te vervangen door duurzamere alternatieven, zet het theater niettemin al stappen naar het gestelde doel om in 2030 CO₂-neutraal te zijn.

De voordelen van een duurzaam theater

Er zijn volgens Van Haperen verschillende redenen waarom het waardevol is om als theater of ander cultureel gebouw te verduurzamen. Vanzelfsprekend voor het klimaat en het milieu, en om zo wellicht iets te compenseren voor de intrinsiek niet duurzame praktijk die de theaterwereld met zijn dagelijks rondreizende voorstellingen is. Maar verduurzaming komt uiteindelijk het gebouw zelf ten goede. Nadenken over duurzaamheid dwingt je ook na te denken over het gehele gebouw, en nieuwe, duurzamere technologieën kunnen ook de algehele kwaliteit daarvan verhogen. Als voorbeeld noemt Van Haperen nieuwe soorten ledverlichting, die niet alleen duurzamer, maar ook functioneler en lichttechnisch beter zijn dan de oude verlichting.

Daarnaast kan verduurzaming financiële voordelen hebben. Energiebesparende maatregelen leiden immers tot lagere energiekosten. Dat zijn misschien geen gouden bergen, maar elke euro die je niet aan energie hoeft uit te geven, kan weer in andere

dingen geïnvesteerd worden. Ook is een duurzaam pand aantrekkelijker voor (zakelijke) huurders: nu al zijn er organisaties die alleen locaties willen huren waar een duurzaam keurmerk als Green Key of BREEAM aanwezig is.

Toch waarschuwt Van Haperen ervoor om enkel aan verduurzaming te werken om een keurmerk te behalen. Het risico is dat daarmee nét genoeg gedaan wordt voor het keurmerk, terwijl de motivatie om ook daarna door te blijven gaan ontbreekt. Duurzame maatregelen die een theater rondom zijn bühne neemt, zijn in dat geval ook vooral vóór de bühne. Bovendien zegt een keurmerk lang niet alles. Met een BREEAM-certificering van één ster op het onderdeel Asset ('gebouw') kan een organisatie bijvoorbeeld al zeggen BREEAM-gecertificeerd te zijn, terwijl deze organisatie op het gebied van duurzaamheid dan nauwelijks te vergelijken zal zijn met een organisatie die met hogere scores gecertificeerd is op zowel de onderdelen Asset, Gebruik als Beheer. Daardoor zou op termijn een zekere inflatie of erosie van keurmerken kunnen ontstaan.

Uitdagingen en kansen

Hoewel verduurzaming dus verschillende voordelen voor culturele organisaties kent, is het in de praktijk vaak moeilijker te realiseren dan

op papier. Échte verduurzaming vereist volgens Van Haperen binnen gebouwen eerder een grootscheepse renovatie dan 'optisch patchwork'. Grote ingrepen kunnen echter alleen gedaan worden door of in samenwerking met de gebouweigenaar, en dat is vaak de gemeente. Als de gemeente vervolgens geen financiën beschikbaar heeft of vrij wil maken om deze ingrepen te realiseren, worden de duurzame ambities van de organisatie abrupt geremd.

Bij duurzame maatregelen die de culturele organisatie wel zelf kan nemen, speelt naast een gebrek aan geld ook een gebrek aan tijd vaak een belemmerende rol. De waan van de dag is groot, en net als voor Van Haperen zelf, is duurzaamheid slechts één van de thema's waar facilitair managers zich mee bezig moeten houden.

Op deze gebieden zou een overheid de cultuursector kunnen ondersteunen. Een revolverend fonds op gemeentelijk of nationaal niveau zou de financiering van duurzame keuzes mogelijk kunnen maken. Wanneer culturele organisaties hieruit kunnen lenen en deze lening kunnen terugbetalen met het geld dat ze als gevolg van de genomen duurzame maatregelen besparen, hoeft dit zowel de verstrekkende overheid als de organisatie op lange termijn niet veel extra geld te kosten. Door de overheid gefinancierde externe aanjagers en adviseurs kunnen bovendien het gebrek aan tijd helpen

ondervangen en hulp bieden waar nodig. Landelijke richtlijnen en normen zouden er ten slotte voor kunnen zorgen dat gemeenten hun beleid op het gebied van cultuur en duurzaamheid met elkaar afstemmen, en het onderwerp overal op de agenda gezet of gehouden wordt.

Betrek de buurt

Het verduurzamen van de omgeving of het eigen gebouw is echter niet de enige manier waarop een culturele organisatie een positieve impact op het klimaat kan hebben. Theater Rotterdam doet dit ook door het thema inhoudelijk te programmeren, door middel van voorstellingen en de programmalijn *Club Imagine*, 'een oefenplaats voor aardbewoners'. Later dit jaar is het bovendien één van de locaties waar het artistieke klimaatfestival Warming Up neerstrijkt.

Van Haperen ziet veel interesse vanuit het publiek in voorstellingen over klimaatverandering en duurzaamheid, maar denkt dat nog een extra stap gezet kan worden om deze ook daadwerkelijk impact te laten hebben. Door ook actief met bezoekers in gesprek te gaan, en

de voorstelling te verbinden met hun directe leefwereld. Hoe zijn ze bijvoorbeeld naar het theater toegekomen? Hebben ze het licht uitgedaan en de verwarming teruggezet voordat ze thuis de deur uitgingen? Hoewel dit gesprek gevoerd moet worden zonder al te dwingend in te grijpen in de leefwereld van bezoekers, kan het helpen het publiek met de voorstelling niet alleen aan het denken, maar ook daadwerkelijk aan het doen te zetten.

Het betrekken van, en in gesprek gaan met, mensen die bij je organisatie betrokken zijn, is dan ook een tip die Van Haperen andere culturele organisaties die (verder) willen verduurzamen zou willen meegeven. Die mensen kunnen je publiek zijn, maar zeker ook bewoners en ondernemers in je lokale omgeving. Laat zien wat je als organisatie zelf doet op het gebied van duurzaamheid, en vraag wat de ander doet. Leg of versterk contacten, en kijk waar je elkaar kunt helpen. Misschien kun jij als theater je grote dak wel gebruiken voor zonnepanelen om de rest van de buurt van stroom te voorzien! Kijk, kortom, hoe je ieders energie kunt gebruiken om gezamenlijk aan iets te bouwen. Zo wordt de hele omgeving niet alleen duurzamer, maar uiteindelijk ook socialer en beter leefbaar.

Toolkit voor overheden

Eerder schreven we al dat gemeenten een grote rol spelen in de verduurzaming van de culturele sector. Door culturele organisaties worden gemeenten vaak als samenwerkingspartner bij verduurzaming genoemd, en ook beheren gemeenten een groot deel van het culturele vastgoed. Uit de analyse van de cultuurnota's van de 44 grootste Nederlandse gemeenten bleek reeds dat gemeenten deze rol op heel verschillende manieren invullen. Van het bieden van ondersteuning tot het stellen van verplichtingen, en van het verduurzamen van het eigen vastgoed tot het inhoudelijk betrekken van de kunst- en cultuursector bij de klimaattransitie van de stad.

In dit hoofdstuk vullen we de manieren waarop gemeenten volgens de onderzochte documenten aan een duurzamere cultuursector werken verder in. Net als voor culturele organisaties doen we dat in de vorm van een toolkit, die in dit geval uit zeventien verschillende beleidsinstrumenten bestaat. Opnieuw geldt daarbij dat deze toolkit nadrukkelijk niet bedoeld is als uitputtend overzicht of als volledig uitgewerkt stappenplan. Wel laat de lijst goed zien dat er een grote variëteit bestaat in de manieren waarop gemeenten de lokale cultuursector kunnen helpen verduurzamen, en we hopen dan ook dat deze daarmee als inspiratiebron kan dienen voor een toekomstig, duurzaam cultuurbeleid.

#	Instrument	Voorbeeld
01.	Maak een inventarisatie van wat er al gebeurt op het gebied van duurzaamheid , zodat het beleid hier optimaal op kan worden afgestemd.	In Dordrecht is de ambitie om een nulmeting uit te voeren van de duurzaamheid van het cultureel vastgoed, aan de hand waarvan een routekaart uitgestippeld kan worden.
02.	Zorg voor ontschotting tussen verschillende beleidsterreinen , omdat de verduurzaming van de cultuursector ook aan verschillende beleidsterreinen raakt, waaronder het cultuurbeleid, het evenementenbeleid, het klimaatbeleid en het vastgoedbeleid.	De gemeente Groningen wil 'meer samenwerking en "ontschotting" (...) realiseren voor de combinatie van cultuur met andere beleidsterreinen zoals ruimtelijke ontwikkeling, economie, duurzaamheid en het sociaal domein'.
03.	Vraag de kunst- en cultuursector mee te denken bij de klimaattransitie , omdat binnen de sector veel creativiteit aanwezig is die kan helpen bij het vormgeven van een klimaatbewuste en aantrekkelijke stad.	De gemeente Roosendaal ziet een cruciale rol voor kunst en cultuur in de ontwikkeling naar een samenleving die gericht is op een duurzame toekomst en samenhang tussen mens en natuur.
04.	Maak verduurzaming een onderdeel van subsidieafspraken , bijvoorbeeld door in overleg hierover prestatieafspraken in de subsidiebeschikking op te nemen.	De gemeente Leiden wil dat de cultuursector CO2-neutraal wordt, en neemt indien nodig hierover afspraken op in uitvoeringsovereenkomsten en bij subsidieverlening.
05.	Maak duurzaamheid een onderdeel van vergunningseisen , bijvoorbeeld voor het mogen organiseren van (grote) festivals of evenementen.	In Amsterdam moeten organisatoren van (grote) evenementen om een vergunning te krijgen verplicht aan de uitgebreide <i>Richtlijn Duurzame Evenementen</i> voldoen.

06.	<p>Monitor de verduurzaming van de sector middels rapportage of visitatie, om waar nodig het beleid bij te kunnen stellen.</p>	<p>De gemeente Utrecht vraagt (grote) culturele organisaties duurzame maatregelen te nemen en hierover te rapporteren. Ook kijkt de visitatiecommissie naar de voortgang van de organisaties om behoeftes en knelpunten in kaart te brengen..</p>
07.	<p>Biedt duurzame faciliteiten aan waar de sector gebruik van kan maken, zodat de drempel om duurzame keuzes te maken lager wordt.</p>	<p>Organisatoren van evenementen in Dordrecht kunnen onder de noemer 'Respect voor Dordt' gebruikmaken van een pakket diensten zoals afvaleilanden, schoonmaakmiddelen en campagnemateriaal.</p>
08.	<p>Plaats vaste stroom- en tappunten op locaties waar vaak festivals georganiseerd worden, zodat bijvoorbeeld vervuilende aggregaten vermeden kunnen worden.</p>	<p>De gemeente Dordrecht plaatste laadpalen op plekken waar vaker evenementen georganiseerd worden.</p>
09.	<p>Ondersteun culturele organisaties met de benodigde kennis om te verduurzamen, bijvoorbeeld door (externe) adviseurs hiervoor in te schakelen.</p>	<p>De gemeente Den Haag verwacht van gesubsidieerde culturele organisaties dat zij duurzaamheid hoog in het vaandel hebben staan, en ondersteunt hen daar ook bij.</p>
10.	<p>Organiseer kennis- en expertisesessies, waarmee gestimuleerd wordt dat culturele organisaties ook met elkaar kennis uitwisselen.</p>	<p>De gemeente Den Haag subsidieert duurzaamheidskringen, waarbinnen culturele organisaties samenwerken en kennis uitwisselen.</p>
11.	<p>Richt een subsidieregeling in voor culturele organisatie die willen verduurzamen, omdat een gebrek aan geld vaak als belangrijke drempel om te verduurzamen genoemd wordt.</p>	<p>In Amsterdam werd een subsidieregeling opgezet waarmee culturele organisaties in eerste instantie 25 procent, en later 50 procent van een duurzame investering konden financieren.</p>

12.	<p>Zet een fonds op waaruit organisaties geld kunnen lenen om te verduurzamen, hetgeen weer terugbetaald kan worden met de besparingen die als gevolg van de verduurzaming gerealiseerd worden.</p>	<p>Naast een subsidieregeling heeft de gemeente Amsterdam een Klimaatfonds, al is dit voor grotere investeringen bedoeld.</p>
13.	<p>Stimuleer het duurzame experiment, bijvoorbeeld door projecten te initiëren of duurzame labs op te zetten.</p>	<p>De gemeente Emmen ziet kansen om in het Mensenpark een plek te laten ontstaan voor kunstenaars en culturele organisaties die aan de slag willen gaan met duurzame innovatie.</p>
14.	<p>Verduurzaam het cultureel vastgoed, bijvoorbeeld bij renovaties of (gepland) onderhoud.</p>	<p>In de uitgangspunten van het Rotterdamse cultuurbeleid wordt het verduurzamen van het cultureel vastgoed als noodzaak genoemd.</p>
15.	<p>Kies een pilotproject om het cultureel vastgoed te verduurzamen, en profiteer van de geleerde lessen wanneer andere panden verduurzaamd worden.</p>	<p>In Gouda is de schouwburg aangewezen als pilotproject voor het verduurzamen van het gemeentelijk cultureel vastgoed.</p>
16.	<p>Bouw culturele nieuwbouw zo duurzaam mogelijk, zodat het tevens zo toekomstbestendig mogelijk is.</p>	<p>De gemeente Utrecht ontwikkelt de culturele voorziening Berlijnplein in Leidsche Rijn Centrum, waarbij circulair en flexibel bouwen het uitgangspunt is.</p>
17.	<p>Wissel kennis uit met andere gemeenten, en deel <i>best practices</i> in duurzaam cultuurbeleid met elkaar.</p>	<p>De gemeente Leiden maakt deel uit van het VNG-netwerk van gemeenten die zich hebben aangesloten bij de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties.</p>

Gemeente Amsterdam

Amsterdam, die groene stad

*Interview met Martijn de Graaf en
Rutger Oorsprong*

De Amsterdamse cultuursector is tot ver buiten de stads- en landsgrenzen bekend. Musea als het Rijksmuseum, de Hermitage of NEMO, podia als het Concertgebouw en Carré, bioscopen als Eye of Tuschinski: ze trekken jaarlijks vele miljoenen bezoekers en bepalen mede het aanzicht van de stad. Veel minder bekend is dat die cultuursector ook steeds groener wordt. Zo werken in de Plantagebuurt culture organisaties samen aan steeds verdere verduurzaming, mochten meerdere organisaties de afgelopen jaren trots melden een BREEAM-certificering te hebben ontvangen, en riepen verschillende Amsterdamse musea zich al uit tot (één van de) duurzaamste van Nederland of zelfs de wereld.

Bij het verduurzamen van de culturele sector is ook de gemeente betrokken, vertellen Martijn de Graaf (beleidsadviseur bij de directie Kunst en Cultuur) en Rutger Oorsprong (beleidsadviseur circulaire economie bij de directie Ruimte en Duurzaamheid). Dat begon in 2015, toen de gemeenteraad een motie aannam waarmee besloten werd dat cultuurpanden verduurzaamd zouden worden. In 2017 leidde dit tot het project Duurzame Cultuurpanden, waarbinnen deelnemende organisaties duurzaamheidsscans, advies op maat en verschillende kennissessies kregen aangeboden. Eind 2019 kreeg dit project een vervolg binnen de grotere Metropoolregio Amsterdam in de vorm van een culturele proeftuin.

Om culturele organisaties verder te ondersteunen bij hun verduurzamingsproces werd bovendien een speciale subsidieregeling opgezet. Organisaties konden hiermee eenmalig 25 procent (of maximaal €25.000) van een duurzame investering financieren. Aanvankelijk maakten hiervan echter minder organisaties gebruik dan verwacht, vertelt De Graaf. De regeling werd daarom versoepeld: voortaan kon een aanvraag worden gedaan voor 50 procent (of €50.000) van de investering. Ook mochten organisaties voortaan maximaal drie keer aanvragen, omdat in de praktijk blijkt dat één duurzame investering vaak snel tot een volgende leidt. Door de versoepeling steeg het aantal aanvragers, en is aan het eind van dit jaar het budget vermoedelijk volledig gebruikt. Op dit moment denkt de gemeente nog na over een vervolg, maar na afloop van de regeling kunnen culturele organisaties hoe dan ook gebruik blijven maken van de algemenere duurzaamheidsregelingen die de gemeente aanbiedt.

Verleiden of verplichten?

De rol van de gemeente bij het verduurzamen van de cultuursector is op dit moment vooral ondersteunend, waarbij organisaties worden uitgenodigd om gebruik te maken van de mogelijkheden die de gemeente aanbiedt. Heel anders is dat voor grote (culturele)

festivals. Wie in Amsterdam een evenementenvergunning wil krijgen, zal eerst aan de uitgebreide *Richtlijn Duurzame Evenementen* moeten voldoen. Dat betekent onder andere dat het evenement een milieucoördinator moet hebben, uitgebreide plannen en rapportages moet maken, en naar de bezoeker toe dient te communiceren over de inspanningen op het gebied van duurzaamheid (Gemeente Amsterdam 2020).

Van dergelijke verplichtingen, met bijvoorbeeld consequenties voor de subsidiëring, is voor de cultuursector nu geen sprake. Daarvoor is het in elk geval nu nog te vroeg: culturele organisaties moeten eerst nog groeien in het verduurzamingsproces, waardoor financiële consequenties op dit moment veel te ingrijpend zouden zijn. Bovendien kennen culturele organisaties ook al veel andere verplichtingen én is een complicerende factor dat sommige organisaties in Amsterdam bij hun verduurzaming gehinderd worden door de monumentale status van hun huisvesting. Idealiter ziet De Graaf de gemeente zo min mogelijk *top down* zenden en culturele organisaties zo veel mogelijk zelf het initiatief nemen. De gemeente ondersteunt culturele organisaties die het goede voorbeeld willen geven actief.

Leren van elkaar

Eén van de manieren waarop de gemeente dit kan doen, is door kennisuitwisseling tussen culturele organisaties te stimuleren en te faciliteren. Een uitdaging daarbij is echter de grote variëteit tussen culturele organisaties en de fasen van het verduurzamingsproces waarin zij zich bevinden. Een intiem filmtheater met nog geen honderd stoelen is immers moeilijk vergelijkbaar met een multiplex met veertien zalen. En een museum dat net begonnen is met het plaatsen van ledverlichting heeft aan andere kennis behoefte dan een museum dat al een volledige BREEAM-certificering heeft.

Toch zien zowel De Graaf als Oorsprong in deze verschillen juist ook kansen. De Graaf pleit voor een soort verticale inspiratie: als culturele organisaties geïnspireerd en geholpen worden door een organisatie die nét iets verder is in het verduurzamingsproces, dan kunnen zij heel concreet zien hoe zij zelf de volgende stap kunnen zetten. Oorsprong stelt daarnaast voor om kennisuitwisseling wel te laten plaatsvinden tussen organisaties die zich in een vergelijkbare fase bevinden, maar binnen elke groep enkele koplopers de andere organisaties te laten inspireren. Zelf ziet hij nu drie van dergelijke groepen: de koplopers, een middengroep en een groep organisaties die wel graag wil verduurzamen, maar niet goed weet waar te

beginnen. Zeker in die laatste groep liggen kansen, bijvoorbeeld door hen middels een soort menukaart opties aan te rijken om een eerste stap te zetten.

Inventariseren en inspireren

Wat zouden beide collega's andere gemeenten meegeven die hun cultuursector willen helpen verduurzamen? De Graaf adviseert om eerst een goede inventarisatie te maken van hoe de lokale culturele sector er op het gebied van duurzaamheid voorstaat. Welke wensen, ambities en verwachtingen zijn er? Wat gebeurt er al, en welke vormen van kennis en netwerken zijn reeds aanwezig? Middels deze inventarisatie kan de gemeente in haar beleid goed aansluiten bij de praktijk binnen de sector.

Ook is het een goed idee om culturele organisaties te laten zien wat verduurzaming hen oplevert. Vanzelfsprekend zit die winst op

termijn in lagere kosten voor bijvoorbeeld energie en afvalverwerking, maar Oorsprong wijst er op dat daardoor uiteindelijk ook je bedrijfsvoering robuuster wordt. Structureel lagere vaste lasten verlagen de financiële kwetsbaarheid, die – zoals de coronacrisis heeft laten zien – ook binnen de culturele sector hoog is. Bovendien maakt verduurzaming je organisatie aantrekkelijker voor bezoekers, investeerders en overheden. Duurzaamheid is immers óók een *selling point*.

Tot slot benoemt Oorsprong dat het in Amsterdam veel hielp dat de gemeenteraad erop aandrong dat de culturele sector verduurzaamd moest worden: dit zette direct aan tot actie. Culturele organisaties adviseert hij dan ook om bestuurlijk draagvlak te zoeken. Bij de plaatselijke gemeenteraad of in het geval van kleinere gemeenten wellicht op regionaal niveau, maar zeker ook bij het bestuur van de eigen organisatie. 'Zorg voor steun van bovenaf,' kortom.

Gemeente Dordrecht

**Waar het water
nooit ver weg is**

Interview met Judith Frederiks

Als er een stad in Nederland is waar men de gevolgen van klimaatverandering waarschijnlijk als één van de eerste zal ervaren, dan moet het haast wel Dordrecht zijn. De middeleeuwse stad ligt immers op een eiland: niet al te ver van zee en ingesloten door drie rivieren. Overstromingen vormen dan ook een belangrijk deel van de lange geschiedenis van de stad. Van de Sint-Elisabethsvloed die in 1421 vele omringende dorpen verwoestte en Dordrecht van het vasteland scheidde, tot aan de huidige tijd, waarin de bewoners er al bijna niet meer van opkijken als het water op de kades staat.

Doordat het klimaat verandert, wordt de kans op (hevigere) overstromingen in de toekomst echter groter. De zeespiegel stijgt en hevige neerslag zal naar verwachting vaker voorkomen. Het stelt de stad voor belangrijke uitdagingen. Hoe kan de stad klimaatbestendiger gemaakt worden? Hoe kunnen inwoners zo goed mogelijk worden voorbereid op grootschalige overstromingen? Hoe kan de stad haar ambitie om in 2030 naar 140.000 inwoners te groeien realiseren terwijl ook het water en de natuur de ruimte blijven krijgen? Het geheel van deze vragen omschrijft de stad als de 'groen-blauw opgave': hoe kan in samenhang met water en natuur een stad worden vormgegeven die zowel aantrekkelijk als klimaatbestendig is?

In deze opgave ziet de gemeente een belangrijke rol voor kunst en cultuur, vertelt Judith Frederiks, die na afgestudeerd te zijn op een masterscriptie over cultuur en duurzaamheid aan de slag ging bij het team Jeugd, Onderwijs en Cultuur van de gemeente Dordrecht. De aanwezigheid van cultuur maakt een stad aantrekkelijker om in te wonen, en cultuur kan daarnaast helpen om het klimaatbewustzijn van bewoners te helpen vergroten. Dit geldt met name voor cultureel erfgoed, doordat dit goed kan laten zien hoe kwetsbaar de stad altijd geweest is, en wat de impact van klimaatverandering zou kunnen zijn.

Op dit moment werkt de gemeente nog aan een verkenning waarin deze rol van kunst en cultuur in de groen-blauw opgave verder uitgewerkt wordt. Specifiek gebeurt dit rondom de herdenking van de Sint Elisabethsvloed uit 1421. In de (bijna) 600 jaar die sindsdien verstreken zijn, heeft het (ruime) gebied rond de Biesbosch steeds het verhaal van de Nederlandse delta verteld. Van het leven onder de zeespiegel, het beschermen tegen het water, maar ook van het maximaal benutten daarvan.

Respect voor Dordt

Naast de inhoudelijke rol die de Dordtse cultuursector speelt in de klimaattransitie van de stad, werkt de sector samen met de gemeente ook aan de eigen verduurzaming. Zo kunnen organisatoren van festivals en evenementen gebruikmaken van laadpalen die de gemeente heeft laten plaatsen ter vervanging van aggregaten, alsook van het programma 'Respect voor Dordt'. De gemeente biedt hierbij niet alleen een checklist voor een duurzamer evenement aan, maar ook verschillende diensten en faciliteiten die organisatoren kunnen afnemen. Voorbeelden daarvan zijn ecobekers, afvaleilanden waar afval gescheiden kan worden ingezameld, schoonmaakartikelen of tijdelijke *tie bins* die kunnen worden opgehangen aan bomen of lantaarnpalen. Opvallend is bovendien dat hierbij ook de communicatie naar bezoekers een grote rol speelt. Op alle aangeboden producten is het logo van de campagne duidelijk aanwezig, en tot de opties die in de 'toolkit' worden aangeboden behoren bijvoorbeeld ook posters, beachvlaggen en campagnemateriaal voor op social media (Gemeente Dordrecht z.j.). Zo worden bezoekers er bewust van gemaakt dat bij een duurzaam evenement ook een belangrijke rol voor henzelf is weggelegd.

De hulp die de gemeente aanbiedt bij het duurzamer produceren van evenementen is vooral stimulerend en niet dwingend bedoeld. Duurzaamheid is geen verplichting voor het krijgen van een vergunning. Ook voor het krijgen van subsidie is het geen harde eis, maar toch wijst volgens Frederiks de commissie die over de subsidieaanvragen beschikt in haar adviezen steeds vaker op de noodzaak om te verduurzamen. In de subsidieafspraken tussen de gemeente en de organisatie kunnen hier vervolgens ambities over worden vastgelegd, die dan als prestatieafspraken gaan gelden.

Op deze manieren stimuleert de gemeente de culturele sector om te verduurzamen, maar daar draagt ze via het culturele vastgoed ook zelf aan bij. Op dit moment is er de ambitie om in de cultuurpanden die eigendom van de gemeente zijn een soort nulmeting te doen, aan de hand waarvan een routekaart kan worden opgesteld met de vervolgstappen die genomen moeten worden. Bijzondere aandacht hebben hierbij de atelierruimtes die in bezit zijn van de gemeente. Vaak hebben deze grote ramen van enkel glas, waardoor hier een mooie verduurzamingsstap gezet kan worden.

Het belang van verbinding

In Dordrecht beïnvloeden cultuur- en klimaatbeleid elkaar. De cultuursector helpt bij het vormgeven van een aantrekkelijke, klimaatbestendige en klimaatbewuste stad, terwijl met een stimulerend beleid de cultuursector geholpen wordt te verduurzamen. Daarbij werken de verschillende afdelingen binnen de

gemeente samen aan gezamenlijke vraagstukken. De groen-blauw opgave is een opgave die aan vele beleidsterreinen raakt, en die dan ook door een multidisciplinair team wordt opgepakt. Het is een aanpak die Frederiks ook andere gemeenten kan aanbevelen die raakvlakken zoeken tussen hun culturele en ecologische ambities. 'Leg verbindingen – juist daaruit kunnen mooie, onverwachte dingen ontstaan'.

Gemeente Maastricht

Pleidooi voor een integraal beleid

Interview met Angela Jansen

Net als in de rest van Nederland ging in Maastricht door het coronavirus dit voorjaar weinig zoals gepland. Eigenlijk had Angela Jansen in de eerste maanden van haar nieuwe functie als strategisch beleidsadviseur cultuur vanuit kantoor het werk, haar collega's en de Maastrichtse cultuursector beter willen leren kennen. Tegelijkertijd hadden tien culturele organisaties op het punt gestaan om tijdens kunstbeurs TEFAF samen de Zero Waste Expeditie af te trappen: een traject om gezamenlijk toe te werken naar een bedrijfsvoering waarin afval een steeds lagere kostenpost en een steeds belangrijkere bron van nieuwe grondstoffen wordt.⁴ Het liep echter anders. TEFAF moest voortijdig zijn deuren sluiten, de kick-off werd uitgesteld, en in plaats van in het over de Maas uitkijkende gemeentekantoor, vertelt Jansen via een videoverbinding hoe de gemeente Maastricht aan een duurzamere cultuursector werkt.

Hoewel de ambities om een duurzamere cultuursector te realiseren volgens haar duidelijk aanwezig zijn, is de uitwerking daarvan op het moment nog vrij pril en conceptueel. Vanuit de sector zijn er weliswaar al individuele organisaties – zoals de Jan van Eyck Academie – die duurzaamheid onderdeel van hun visie hebben gemaakt, maar de Zero Waste Expeditie zou de eerste collectieve

⁴ Zie ook <https://www.zerowasteexpeditie.nl/>.

actie worden. Ook vanuit de gemeente zijn de eerste stappen nog voorzichtig. Hoewel de ambitie om in 2030 volledig klimaatneutraal te zijn speerpunt is van het coalitieakkoord *Maastricht onbegrensd en ontspannen*, en bij recente verbouwingen van cultureel vastgoed duurzaamheid hoog in het vaandel heeft gestaan, is er vooralsnog geen integraal beleid dat de culturele ambities en klimaatdoelen van de stad met elkaar verbindt (Gemeente Maastricht 2018). Weliswaar liggen er een mooie nieuwe cultuurvisie en een uitgebreide klimaatbegroting klaar, maar in geen van deze documenten wordt de ander genoemd (Sas et al. 2019, Gemeente Maastricht 2019).

Duurzaamheid is méér dan het klimaat

Veel liever zou Jansen dan ook een meer integrale benadering van het duurzaamheidsvraagstuk zien. Een duurzame cultuursector raakt bijvoorbeeld zowel aan het cultuurbeleid, het klimaatbeleid, het evenementenbeleid als het beleid over het gemeentelijk vastgoed. Dat zijn binnen de gemeenten vier verschillende afdelingen, maar het zou mooi zijn als die vaker over dit onderwerp met elkaar om tafel zouden zitten. Wel moet daarbij steeds goed worden bekeken waar samenwerking wel of niet zinvol is. Zo hebben er in Maastricht wel

overleggen over duurzaamheid plaatsgevonden tussen de afdelingen die zich bezighouden met het cultuur- en het evenementenbeleid, maar daarbij bleek dat er voor samenwerking toch te weinig raakvlakken waren tussen grote festivals in de openlucht en culturele organisaties met een vaste huisvesting.

Niet alleen beleidsmatig, maar ook inhoudelijk zou volgens Jansen de benadering van duurzaamheid verbreed mogen worden. Het begrip wordt nu vaak heel nauw opgevat, en beperkt tot klimaataspecten en praktische maatregelen. Eigenlijk moet het gesprek hierover veel fundamenteeler gevoerd worden, en ook raken aan de vragen hoe we met elkaar en met de natuur willen leven. Het stellen van die vragen en het zoeken naar antwoorden zou voor de cultuursector eveneens een manier kunnen zijn om met duurzaamheid aan de slag te gaan.

Het faciliteren van experiment

Zelfs als binnen de gemeente verschillende beleidsafdelingen de handen ineen zouden slaan om de cultuursector te stimuleren om te verduurzamen, werkt het volgens Jansen niet om de impulsen dwingend te maken, door ze bijvoorbeeld te koppelen aan subsidieafspraken. Het risico hiervan is dat verduurzamen iets wordt

dat culturele organisaties enkel omwille van het geld gaan doen, terwijl intrinsieke motivatie ontbreekt. Het verworden van 'duurzaamheid' tot een hol modewoord is in dat geval een reëel scenario. Bovendien is een verplichting moeilijk in te passen in het integrale beleid dat Jansen voorstelt. Verplicht je organisaties immers alleen om hun eigen bedrijfsvoering te verduurzamen, dan versimpel je het gesprek opnieuw tot praktische oplossingen om de CO₂-uitstoot terug te dringen. Dwing je makers echter om ook inhoudelijk met het thema aan de slag te gaan, dan raak je al snel aan hun artistieke vrijheid.

Een rol die de gemeente wel goed zou kunnen nemen, is die van facilitator van experiment. Jansen brengt de culturele proeftuinen in herinnering die op dit moment overal in het land plaatsvinden. Culturele organisaties en overheden experimenteren hierin op het niveau van stedelijke cultuurregio's rondom specifieke beleidsdoelen met nieuwe vormen van samenwerken. Zo proberen in Zuid-Limburg de gemeenten Maastricht, Heerlen en Sittard-Geleen binnen drie van dergelijke proeftuinen het lokale dans-, makers- en filmklimaat te stimuleren door ruimte te bieden aan experimenten waarmee nieuwe doelgroepen aangeboord worden. Ook voor het verduurzamen van de cultuursector zou een dergelijk model kunnen werken, omdat het uitnodigt tot samenwerking tussen culturele

organisaties en regio's, er ruimte wordt geboden om te experimenteren en dingen ook mogen mislukken.

Naar een integraal beleid

Het coronavirus zat de Maastrichtse cultuursector dit voorjaar flink in de weg toen zij op Zero Waste Expeditie wilde gaan, maar onder het motto 'never waste a good crisis' gaat vrijdag 19 juni de kick-off alsnog door om te onderzoeken of juist deze crisis onverwachtse mogelijkheden biedt voor verduurzaming. Een belangrijk vraag zal daarbij zijn wat het voor het verduurzamingsproces betekent als er de komende maanden of misschien wel jaren veel minder bezoekers

zullen zijn dan voorheen. Is afvalpreventie en -recycling de meest zinvolle stap in dit proces als er al veel minder afval is om gerecycled te worden? Zullen culturele organisaties de komende tijd nog wel de ruimte hebben om zich hiermee bezig te houden?

Zo stelt de coronacrisis de sector voor moeilijkheden en voor vragen, maar ook voor kansen. Tijdens de coronacrisis lieten verschillende beleidsafdelingen zien heel snel en effectief met elkaar samen te kunnen werken aan integrale oplossingen van de vele problemen die zich voordoen ten gevolge van de crisis. Wanneer dit ook voor het duurzaamheidsvraagstuk lukt, wordt een belangrijke stap richting een groenere culturele sector gezet.

Literatuur

Boekmanstichting en Bureau 8080 (2019) [Duurzaamheid in de culturele sector: steppingstones voor toekomstig duurzaamheidsbeleid](#). Amsterdam: Boekmanstichting & Bureau 8080.

CBS (2019) '[Gemeentelijke indeling ongewijzigd in 2020](#)'. Op: www.cbs.nl, 31 december.

Gemeente Amsterdam (2020) [Richtlijn duurzame evenementen: duurzaamheidscriteria 2020](#). Amsterdam: Gemeente Amsterdam.

Gemeente Dordrecht (z.j.) '[Respect voor Dordt](#)'. Op: cms.dordrecht.nl.

Gemeente Maastricht (2018) [Maastricht onbegrensd en ontspannen: hoofdlijnenakkoord coalitie 2018-2022](#). Maastricht: Gemeente Maastricht.

Gemeente Maastricht (2019) [#Missionzeromaastricht: klimaatbegroting 2020](#). Maastricht: Gemeente Maastricht.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (z.j.) '[Het Nederlandse cultuurstelsel](#)'. Op: www.ocwincijfers.nl.

Sas, M. 't en P. Lambrechts (red.) (2019) [Cultuur maakt Maastricht, Maastricht maakt cultuur: Maastrichtse cultuurvisie](#). Maastricht: Gemeente Maastricht, team Economie & Cultuur.

Schrijen, B. et al. (2019) [Feiten en cijfers over kunst, cultuur en beleid in Nederland](#). Amsterdam: Boekmanstichting.

Wijn, C. (2003) [Gemeentelijk cultuurbeleid: een handleiding](#). Den Haag: VNG uitgeverij.

Colofon

Tekst: Bjorn Schrijen

Met veel dank aan:

Joop Bergevoet

Begeleidingscommissie: Jan Willem van Bokhorst

Judith Frederiks

Rogier Brom

Martijn de Graaf

Maartje Goedhart

Sebas van Haperen

Jan Jaap Knol

Angela Jansen

Remco Wagemakers

Hicham Khalidi

Rutger Oorsprong

Frits de Vogel

Vormgeving omslag: Joseph Plateau Amsterdam

Fotografie:

Pagina	Fotografie	Via
Omslag	Bervoets	Nationale Beeldbank
Pagina 33	Jan van Eyck Academie	Jan van Eyck Academie
Pagina 37	Marjon Gemmeke	Kröller-Müller Museum
Pagina 41	Nederlands Openluchtmuseum	Nederlands Openluchtmuseum
Pagina 45	Sebas van Haperen	Sebas van Haperen
Pagina 53	Koen Smilde	I Amsterdam
Pagina 57	Dordrecht Marketing	Dordrecht Marketing
Pagina 61	Philip Driessen	Gemeente Maastricht

© Amsterdam, juni 2020

Over de Boekmanstichting

www.boekman.nl

De Boekmanstichting is het onafhankelijke kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid in Nederland. Zij verzamelt, analyseert en verspreidt data en informatie over de cultuursector en stimuleert en faciliteert het gefundeerde cultuurdebat.

Over Bureau 8080

www.bureau8080.nl

Bureau 8080 is een advies- en projectmanagementbureau op het gebied van duurzaamheid. Wij bouwen collectieven, managen projecten, creëren inzicht, adviseren, begeleiden en zijn de aanjager van een duurzame verandering in binnenstedelijke gebieden en de culturele sector. We werken altijd met het oog gericht op verandering die ook op lange termijn bestendig blijft.

Boekmanstichting

Kenniscentrum voor kunst,
cultuur en beleid

Herengracht 415
1017 BP Amsterdam

www.boekman.nl

Bureau 8080

Tussen de Bogen 81
1013 JB Amsterdam

mail@bureau8080.nl
www.bureau8080.nl